

En del av Socialdemokraternas medlemsutbildning

VÅR

HISTORIA

ETT STUDIEMATERIAL FRÅN SOCIALDEMOKRATERNA

VÅR HISTORIA

Vår historia | Ett studiematerial framtaget av Socialdemokraterna och ABF

Studiematerialet är framtaget av Socialdemokraterna i samverkan med ABF.

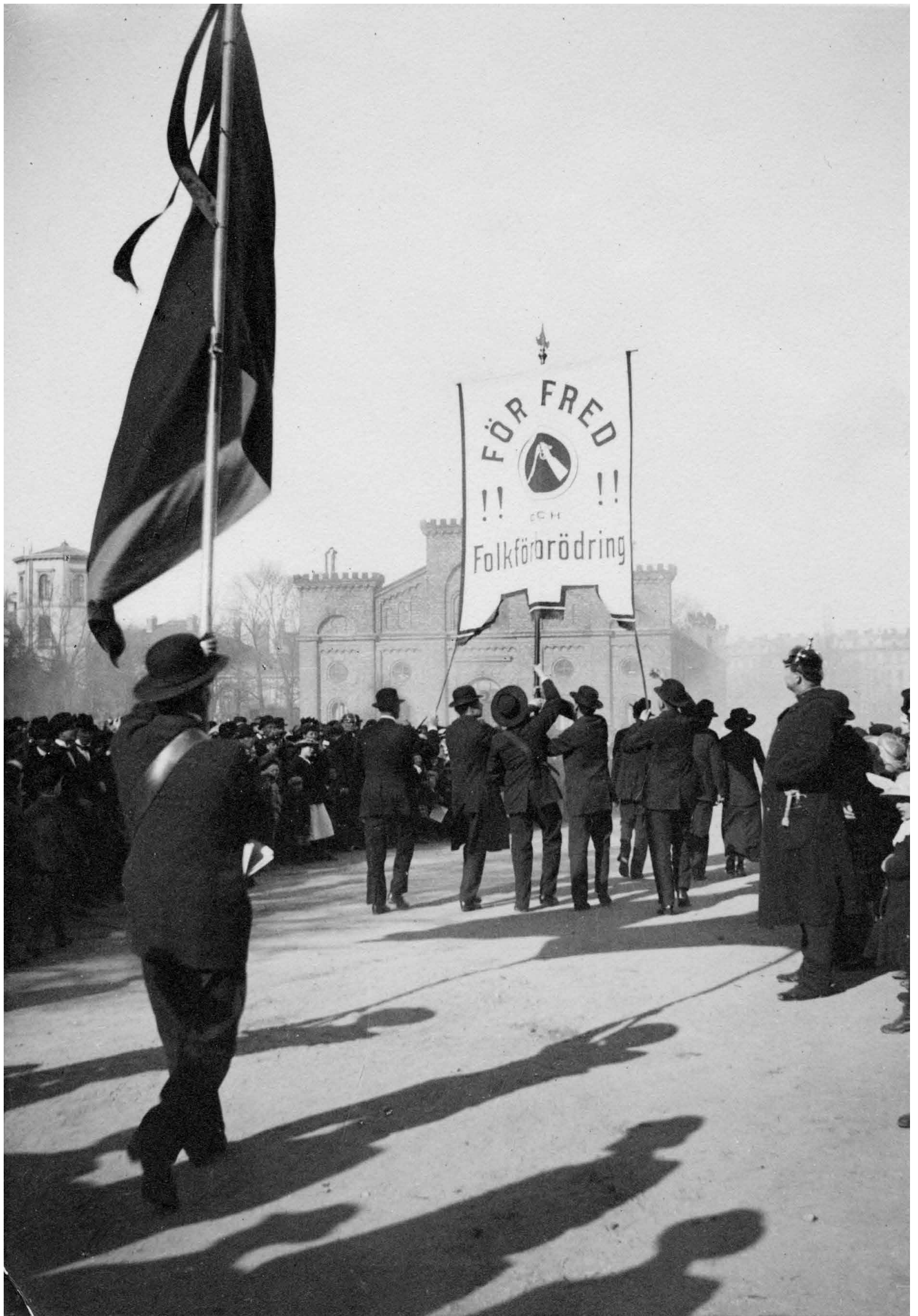
Skribent: Henry Pettersson

Redaktör: Sara Gunnerud

Bilder: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Form: Ingiberg Olafsson

Publicerat i december 2012. Fritt för spridning. Läs mer om vårt gemensamma studiearbete och ladda ner studiematerial på socialdemokraterna.abf.se

- 6 Förord
  - 7 Kort introduktion
-

Träff 1: Arbetarrörelsen växer fram

8

- 8 Sverige på 1800-talet
- 11 Pionjärtiden
- 17 Facklig-politisk samverkan

Träff 2: Genombrottstiden

22

- 23 Unionsupplösning och världskrig
- 24 Partisplitringen
- 25 Rösträttskampen
- 28 Åtta timmars arbetsdag
- 30 1920-talets minoritetsregeringar
- 31 Konflikter på arbetsmarknaden
- 32 Socialdemokratins genombrott

Träff 3: Folkhemsepoken

34

- 34 Nytt fokus på samförstånd
- 35 Keynes och arbetslösheten
- 37 Saltsjöbadsandan
- 38 Sverige under andra världskriget
- 40 Mer än fyra decennier vid makten
- 41 Välfärdsstaten uppstår
- 44 Striden om pensionerna
- 46 Frågan om svenska atomvapen
- 47 En aktiv arbetsmarknadspolitik
- 48 Jämställdhetsreformer
- 49 Utvandrarnlandet blir invandrarnland
- 50 Partiledarbyte 1969
- 52 1970-talets frågor
- 54 Valnederlaget 1976
- 55 Kamp för sexuellt likaberättigande

Träff 4: Socialdemokraterna efter 1980

56

- 57 EU-medlemskapet
- 58 Krisen under 1990-talet
- 59 Tiden efter krisen
- 60 Borgerlig allians inför valet 2006
- 61 Partiledarskiften och valet 2010
- 62 Högerpopulism och rasism
- 64 Ett sekel med socialdemokratin
- 65 Kännetecken under 1900-talet

Träff 5: Socialdemokraternas partiprogram

68

- 69 1897 års program
- 69 1911 års program
- 71 1920 års program
- 71 1944 års program
- 72 1960 års program
- 72 1975 års program
- 73 1990 års program
- 74 2001 års program

Studiehandledning och tips till cirkelledaren

76

- 76 Vad är en studiecirkel?
- 76 En bra studiecirkel...
- 24 Cirkelledarens roll
- 77 Tips för en bra cirkel
- 77 Så kan ni arbeta i cirkeln
- 77 För att komma igång

-
- 78 Litteraturltips

Förord

Foto: Mattias Vepsä

Det finns flera anledningar att läsa om arbetarrörelsens historia. Man lär sig något om rörelsens och partiets värderingar och hur de har förändrats och omtolkats över tid. Historien handlar också om socialdemokratins och arbetarrörelsens identitet och särart jämfört med andra partier och rörelser.

Det här studiematerialet är fokuserat på det socialdemokratiska partiets historia. Det bör dock understrykas att socialdemokratins växte fram som en social rörelse av och genom arbetarklassen. Fackligt och politiskt arbete gick hand i hand och ibland talas också om ”den röda väven” - det nätverk av olika organisationer som en gång omfamnade de aktiva från vaggan till graven - inte minst i bruksorter och i industristäder.

Historien är, rätt förstådd, inte nostalgi – längtan efter det förflutna – utan reflektion kring vilka faktorer som format samhällsutvecklingen, hur historien påverkat nuet och vilka lärdomar den kan ge för framtiden. I rörelsen framåt blandas alltid gammalt och nytt, kontinuitet och förnyelse.

Carin Jämtin

Partisekreterare

Tomas Eneroth

Studieansvarig, partistyrelsen

Kort introduktion

Sist i material finner du mer information om hur man kan arbeta i en studiecirkel och tips till cirkelledaren. Här följer en kort introduktion för att lätt komma igång.

Fyra träffar

Detta studiematerial om det socialdemokratiska partiets historia består av fyra delar anpassade till fyra träffar i en studiecirkel. Varje del har ett tema:

1. Arbetarrörelsen växer fram
2. Genombrottstiden
3. Folkhemsepoken
4. Tiden efter 1980

Det finns också möjlighet till ytterligare träffar i studiecirkeln. Ett extraavsnitt handlar om Socialdemokraternas olika partiprogram och kan utgöra en femte valfri träff. Dessutom kan varje avsnitt delas upp i fler delar. Exempelvis en särskild träff som fördjupar sig i den historiska bakgrunden, eller den facklig-politiska samverkan. Fördjupningar kan också ske kring enskilda men viktiga händelser eller perioder, t.ex. demokratins genombrott, partisprängningen eller efterkrigstidens välfärdsutbyggnad. Det är bara tid och intresse som sätter gränserna!

Verksamhetstips

Bjud gärna in gäster till studiecirkeln som får berätta om en epok i rörelsens historia, eller ge ett annat per-

spektiv på det ni läser om i materialet. Det kan vara den tidigare riksdagsledamoten, någon från facket eller en före detta arbetarkommunordförande. Eller en tidigare kvinnoklubbsordförande som kan ge ett annat perspektiv på kvinnornas ställning i rörelsen.

Lästips

Längst bak i materialet finns en lista med lästips för den som vill fördjupa sig mer i arbetarrörelsens historia. Flera av dessa böcker är utmärkta för fortsatta diskussioner i studiecirkeln om man vill fördjupa förståelsen av partiets och hela arbetarrörelsens historia.

Glöm inte att det även finns en lokal arbetarrörelsehistoria. De flesta partidistrikt, arbetarekommuner, fackförbund och större fackliga avdelningar har producerat olika historiker och minnesskrifter. Gör gärna ett besök på det lokala folkrörelsearkivet eller motsvarande, där den lokala rörelsens historia finns dokumenterad. Om cirkeln som befinner sig i Stockholm med omnejd kan ett studiebesök på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARBARK) vara värdefullt. ARBARK har också en mycket intressant depå med bland annat 1200 fanor och standar.

Byggnader som Folkets hus och Folkets park inrymmer också historiska minnen, inte minst i form av konst. På många platser har det också genomförts olika ”Gräv där du står”-projekt där ortens arbetar- och rörelsehistoria kartlagts och dokumenterats.

1.

Arbetarrörelsen växer fram

Sverige på 1880-talet

Det kan vara svårt att föreställa sig hur det var i Sverige då arbetarrörelsen bildades. Förhållandena i Sverige under tidigt 1800-tal påminner mycket om dem vi ser i de allra fattigaste staterna i världen i dag. Sveriges industrialisering kan jämföras med den som sker i många utvecklingsländer. Rikedom och fattigdom sida vid sida, förbättringar för många men också försämringar för andra.

Sverige var under 1800-talet ett fattigt jordbruksland i Europas utkant där de flesta bodde på landsbygden. Städerna var små. Stockholm hade år 1850 strax över 90 000 invånare, samma folkmängd som Eskilstuna kommun har i dag.

Efter att ha hört ihop i 700 år bröts sambandet mellan Sverige och Finland 1809 och en ny riksgrens skapades mot det då ryska Finland som kvarlämnade det finskspråkiga Tornedalen i Sverige. Norge hade år 1814 tvingats in i en union med Sverige som den

norska befolkningen inte ville ha, men som skulle bestå till 1905. På den svenska tronen kom en före detta fransk general, Jean Baptiste Bernadotte, och hans ättlingar. Under sent 1800-tal ersattes Sveriges tidigare utrikespolitiska orientering mot Frankrike av en ny orientering mot den nya stormakten Tyskland som kom att omhuldas av kungahuset och den svenska överheten. Det var det upplevda hotet från Ryssland som förde Sverige in i Tysklands skugga.

Under 1800-talet växte befolkningen som följd av att medicinska framsteg och bättre hygien kraftigt minskade dödligheten, inte minst spädbarnsdödligheten. Jordbruket blev effektivare genom skiftesreformer, och gav högre avkastning. Skiftena innebar att jorden samlades i sammanhängande åkrar och fält istället för att vara splittrad i små tegar vars skötsel krävde samverkan mellan bönderna. Den gamla byggeskapen och byarna från medeltiden ersattes av utspridd bosättning där varje jordbrukshushåll skötte

Familjen K. J. Tiderman, Tibro utanför sin stuga. Foto: Okänd

sin egen jord. Vissa jordbrukare fick mer jord, medan många blev egendomslösa lantarbetare som fick börja sälja sin arbetskraft. Den växande befolkningen, de många egendomslösa arbetarna och mekaniseringen av jordbruket skapade utbredd arbetslöshet.

Industrialiseringen av Europa utgick från Storbritannien som redan i början av 1800-talet blivit hela världens ledande tillverkningsföretag. Ett stort hinder för näringslivets utveckling i Sverige avskaffades 1846 när skråväsendet avskaffades. Med industrialiseringen följde en urbanisering, människor flyttade från landsbygden till städerna där de nya jobben fanns. Industrialiseringen främjades genom en snabb utbyggnad av ett järnvägsnät och förbättring av andra kommunikationer.

Fattigdomen var stor. År 1855 var det svår hungersnöd bland arbetare, med demonstrationer, strejker och oroligheter som följd. På 1880-talet ökade den svenska spannmålsproduktionen bara långsamt, och stora mängder billigt spannmål importerades från

USA och Ryssland, där järnvägen nu gjort det möjligt att frakta stora mängder spannmål till låg kostnad. Det blev svårt för svenska jordbrukare att få avsättning för sina produkter. År 1888 införde riksdagen importtullar på spannmål och fläsk, vilket mötte stora protester bland arbetare. Norrlands arbetare levde i stor utsträckning på billigt amerikanskt fläsk.

Trots det mer effektiva jordbruket förmådde inte Sverige på 1800-talet att föda sin växande befolkning. Över en miljon svenskar utvandrade, främst till USA där Chicago fick lika många svenska invånare som Sveriges näst största stad, Göteborg. Utvandringen pågick i princip fram till första världskriget. I utvandringens slutfas, inte minst efter storstrejken 1909, kom den också att omfatta fackligt aktiva arbetare som svartlistades av arbetsgivarna. Deras namn spreds bland arbetsgivarna så att de inte fick anställning någonstans.

Genom utvandringen och hemvändare skapades ett intresse för och en positiv bild av USA som moder-

nare, mer demokratiskt, mindre klassbundet och mer framtidsinriktat än Europa.

Alkoholförbrukningen i Sverige var ett stort socialt problem på 1800-talet. Många arbetarmän söp för att glömma sitt elände, och söp många gånger upp sin dagsförtjänst vilket drabbade både kvinnor och barn hårt. Försörjningen blev lidande och familjevåldet skruvades upp. Detta var en tid då husbönder, förmän och äkta män kunde slå underlydande arbetare, hustrur och barn utan att det fick rättsliga följder. Barnaga sågs som en naturlig del av barnuppfostran. Givetvis fanns motkrafter. Nykterhetsrörelsen växte fram och skolade också många av arbetarrörelsens pionjärer i landet. Folkbildning blev ett vapen som förordades av både liberaler och socialdemokrater mot fattigdom och alkoholmissbruk.

Kvinnornas ställning i samhället var svag. De övre klassernas kvinnor arbetade i allmänhet inte utanför hemmet sedan de gift sig. Arbetarkvinnorna arbetade men fick avsevärt lägre lön. Det rådde lika arvsrätt sedan 1845 men maken förfogade över makans egendom. Först 1920 blev gifta kvinnor formellt myndiga. Bara män fick del av högre utbildning. Flickorna gick i samma folkskola som pojkarna men fick inte gå vidare i de statliga läroverken eller läsa på universitet. Privata flickskolor eller självstudier var det enda som fanns för flickorna.

Det fanns inga pensioner utan bara fattigvård för de gamla. Barnarbete förekom in på 1900-talet. Hälso-

och sjukvården var undermålig för den som inte kunde betala.

Barnen i familjerna var många samtidigt som preventivmedel och sexualupplysning var illa sedda av kyrkan och staten. År 1910 förbjöds försäljning av kondomer och upplysning om deras existens. Homosexualitet var förbjuden och stämplades som uttryck för psykisk sjukdom ända fram till 1979.

Sverige var länge officiellt religiöst och etniskt homogent. Judiska trosbekännare och katoliker hade dock funnits sedan 1700-talet och väckelserörelsen växte fram som en folkrörelse under 1800-talet. Den lutherska statskyrkan höll dock ett starkt grepp över flertalet svenskar. Bland annat styrdes folkskolan av kyrkorådet fram till år 1930. På sent 1800-tal gavs möjlighet för svenska medborgare att lämna statskyrkan, dock under förutsättning att man gick in i ett av staten erkänt samfund. Först 1951 grundlagsfästes religionsfriheten och det var först då svenska medborgare fick rätt att inte tillhöra något samfund.

I Sverige fanns gott om ättlingar till finska invandrare ända från 1600-talet och i Tornedalen en finsk minoritet med en egen dialekt, meänkieli. Den samiska ursprungsbefolkningen dominerade stora delar av landets norra halva, undantaget områdena närmast kusten." Romer, som kallades "zigenare", var en i Sverige genomgående illa behandlad minoritet som ofta sammanblandades med en annan minoritet, resandefolket ("tattarna").

Diskussionsfrågor

- Känner du igen bilden av hur Sverige och världen såg ut under 1800-talet då arbetarrörelsen började växa fram? Vad bär du själv med dig för berättelser – hur var villkoren i trakten/trakterna dina släktingar kommer från?
- Vilka samhällsförhållanden och händelser tror du spelade störst roll för arbetarrörelsens organisering?

Pionjärtiden

Socialdemokratins pionjärgeneration verkade i en miljö som var idémässigt förberedd. De dåliga och orättvisa livsvillkoren för folkmajoriteten gav ett

starkt materiellt och moraliskt stöd till kraven på förändringar. Genom att människor organiserade sig, främst i fackföreningar, skulle bättre livsvillkor fram-

Skräddaren August Palm provar ut byxor på Rasmus Hansen, 1902. Foto: Axel Malmström

”

Upp trälar uti alla stater,
som hungern bojer lagt uppå.
Det dånar uti rättens krater,
snart skall utbrottets timma slå.
Störtas skall det gamla snart i gruset.
Slav stig upp för att slå dig fri.
Från mörkret stiga vi mot ljuset,
från intet allt vi vilja bli.

Första versen till Internationalen

tvingas. Politiskt knöts hoppet till en allmän och lika rösträtt för att demokratisera och förändra samhällets institutioner.

Socialdemokratins start i Sverige brukar räknas från första gången skraddaren och agitatorn August Palm talade i Sverige på temat ”Hvad vilja Socialisterna?”. Talet hölls på Hotell Stockholm i Malmö i november år 1881. Tiden från 1881 fram till runt 1900 kan beskrivas som pionjäråren. De första trevande stegen mot en svensk organiserad arbetarrörelse.

Den svenska socialdemokratins växte fram som en förgrening av den äldre och mer utvecklade arbetarrörelsen på kontinenten, främst den tyska. Tyskland och Danmark fungerade också som en kunskapsbrygga där August Palm, Thorsson, Anna Sterky och andra ledare för första gången mötte, och sedan skolades i politiskt och fackligt arbete. Både Karl Marx och andra socialistiska tänkare var också kända i Sverige före Palm.

Fackföreningar och sällskap för att förbättra arbetarnas sociala villkor, så kallade arbetarföreningar, fanns långt före 1881. Stockholms Typografiska förening bildades redan 1846 och år 1879 genomfördes den stora Sundsvallsstrejken bland sågverksarbetarna. Men de första fackföreningarna var svaga, och politiskt vacklande de mellan liberalism och socialism.

De första ledarna ägnade mycket tid åt att resa runt, agitera och hålla möten för att organisera arbetarna i olika delar av landet. Ibland kunde det vara fullt i salarna som man hade hyrt för möten och oftast tog man inträde vid mötena. För en mindre stad i landsorten var det en stor sak när den berömde August Palm kom på besök.

Partiets aktiva fick verka i starkt motstånd och det krävdes stora uppoffringar av de arbetare och andra som ställde sig i spetsen för partiet på sin ort eller för den nybildade fackliga organisationen på sin arbetsplats.

Arbetarna var fattiga. Inkomsten räckte till för att försörja familjen med mat, husrum och lite kläder,

men knappast så mycket mer. Att bli utan arbete var en katastrof för familjens ekonomi. Att delta i aktioner för den fackliga organisationen, till exempel strejker, var därför riskabelt. För att arbetarrörelsen skulle växa krävdes det mycket mod och offervilja. Det gällde de som ställde sig i spetsen för rörelsen, de vars namn vi idag känner igen som rörelsens pionjärer. I än högre grad gällde det alla de som i det lokala arbetet tog strid för sin sak, som agiterade och organiserade sina arbetskamrater, som såg till att rörelsen växte runt om i landet och gjorde det möjligt att forma en social massrörelse.

På arbetsplatsen var det arbetsgivaren som bestämde och arbetare som inte lydde kunde snabbt få se sig om efter andra jobb. Idéer om löntagarinflytande i företagen och ekonomisk demokrati diskuterades därför parallellt med frågan om politisk demokrati. Det skulle dock dröja drygt 30 år innan den politiska demokratin fullt ut var genomförd.

Det var de rika som bestämde över kommuner och i riksdag. Rösträtten var beroende av hur hög inkomst och förmögenhet man hade. Samtidigt som många var för fattiga för att ens få rätt till en röst, kunde brukspatroner och fabriksägare få rätt till hundratals röster.

När socialdemokratins växte fram var man tvungen att slåss mot en övermakt som hade många medel till sitt förfogande för att motarbeta arbetarrörelsen. Statsmakten stod helt i överhetens tjänst. Det var inte tillåtet att hålla möten, utan att det i särskild ordning anmälts till ordningsmakten och polisen ansåg sig ha rätt att närvara vid olika sammankomster, såväl allmänna som enskilda. Vad som sades och skrevs bevakades noga. Kritik mot monarkin, statskyrkan och riksdagen kunde leda till fängelsestraff som många socialdemokratiska agitatorer fick uppleva.

Som exempel på hur statsmakterna agerade kan nämnas den skärpning av tryckfrihetsförordningen som gjordes 1887, som 1889 följdes upp av den så kallade munkorgslagen. Syftena var att begränsa den socialistiska ”propagandan”. Under det så kallade åtalseriet 1888 satt Danielsson, Branting och ytterligare

Bild från Socialdemokratiska arbetarepartiets kongress i Göteborg 1894. Foto: Okänd

fyra socialdemokratiska redaktörer och agitatorer fängslade för sin samhällskritik.

Tidningar var en viktig del av kampen

Det som på 1800-talet hette agitation skulle vi i dag kalla opinionsbildning, att sprida information och argument för sin sak. För att bedriva en mer kontinuerlig agitation startades tidningar på olika platser. Några av de tidningar som började ges ut i slutet av 1800-talet av rörelsens agitatorer var Palms tidning *Folkviljan*, *Social-Demokraten* i Stockholm, *Arbetet* i Malmö och *Ny Tid* i Göteborg. Tidningarnas framgångar varierade, många tvingades till nedläggning redan efter några få nummer, medan andra hade längre livslängd. Genomgående för de socialdemokratiska tidningarna var dock att upplagan var

liten och att de ständigt brottades med ekonomiska bekymmer.

Socialdemokratiska Arbetarepartiet bildas

Nästan åtta år efter August Palms första föredrag i Malmö bildades det socialdemokratiska arbetarepartiet. Påskhelgen 1889, den 19–22 april samlades 49 ombud på Tunnelgatan 12 i Stockholm. Ombuden representerade 69 organisationer, och hade till uppgift att bilda ett socialdemokratiskt parti och välja förtroendemän för partiet. Männerna dominerade. Av de 49 ombuden var det endast en kvinna, tobaksarbeterskan Alina Jägerstedt från Stockholm. Det var långt ifrån någon landsomfattande organisation som hade kongress 1889, ombuden representerade organisationer i 14 städer.

Kongressen valde sju förtroendemän för det nybildade partiet, bland annat Hjalmar Branting, August Palm och Axel Danielsson. Branting kom att bli partiets ledande företrädare, men ingen partiledare valdes på kongressen. (Skräddaren Claes Emil Tholin utsågs senare till ordförande i partistyrelsen med administrativa arbetsuppgifter.) Det skulle dröja ända till 1907 innan partiet fick en vald partiordförande, då Hjalmar Branting valdes.

Den första kongressen antog inte något partiprogram, men kongressen uttalade sig i ett antal dagspolitiska frågor, till exempel åtta timmars normalarbetsdag, minimilön, förbud mot barnarbete samt grundlagskydd åt arbetarnas föreningsrätt. Demokratins genomförande stod högt på dagordningen och i den frågan kunde kongressen tänka sig att samarbeta med liberalerna.

Kongressen tog också ställning i ett antal principiella frågor om arbetsmetoder. Partiet skulle endast använda sig av metoder som svarar mot ”folkets naturliga rättsmedvetande” samt att partiet skulle ”förebygga obetänksamma, våldsamma utbrott av folkligt missnöje”. Det senare med tillägget att om revolutionen provocerades fram skulle partiet ändå verka för att de folkliga vinster som gjorts av revolutionen togs till vara.

Sex socialdemokratiska ledargenerationer

I den klassiska socialdemokratiska historieskrivningen skildras ofta sex ledargenerationer från partiets grundande fram tills idag. Där finns framträdande personer på det nationella planet, men också kvinnor och män som byggde upp och utvecklade arbetarrörelsen i stort och smått runt omkring i landet.

Den första ledargenerationen

I den första generationen, pionjärgenerationen, ingick den blivande partiledaren och statsministern Hjalmar Branting, agitatorn August Palm, den blivande redaktören för tidningen Arbetet i Malmö Axel Danielsson och LO:s förste ordförande Fredrik Sterky. Andra färgstarka namn var sexualupplysaren och anarkokommunisten Hinke Berggren, bondesocialisten Fabian Månsson och den första kvinnan i

partistyrelsen, Kata Dahlström.

Många av pionjerna definierades som mer radikala än partiets mittfåra, där Hjalmar Branting fanns. Pionjärgenerationen var mellan 20 och 30 år gamla (Palm undantagen) under 1880-talet. Även inom kultur och författarskap var 1880-talet ett radikalt årtionde då August Strindberg debuterade med romanen ”Röda rummet”.

August Palm som haft en viktig roll i att uppmana arbetare att organisera sig, tappade snabbt sitt inflytande i partiet och fick inte förnyat förtroende att sitta i partiledningen vid den andra kongressen 1891. Axel Danielsson och Fredrik Sterky avled med en månads mellanrum 1899 och 1900. Branting kom genom flera av de tidiga pionjerna frånfalle att allt mer tona fram som partiets ledare och i hans skugga växte Fredrik Vilhelm Thorsson, senare finansminister, fram som partiets andranamn.

Kvinnorna under pionjärens

Kvinnor spelade betydelsefulla roller i arbetarrörelsen ända från dess begynnelse. De mötte ofta motstånd och många gånger har kvinnornas roll underskattats

”

Om agitationen bland männen var full av mödor och besvärligheter, så har den dock varit lätt i jämförelse med agitationen bland kvinnorna. Det var att kämpa mot fördomar inte blott bland kvinnorna utan ofta kanske ännu oftare bland männen.

Martha Larsson i Malmö Arbetarekommuns minnesskrift 1907

i partiets historieskrivning. Även arbetarrörelsen var patriarkal.

Vi känner namnen på ledarnas makar och i några fall spelade dessa också en egen politisk roll. Elma Danielsson (född Sundquist) var den första kvinnan i Malmö Arbetarekommuns styrelse och fortsatte att skriva i Arbetet efter makens död.

Anna Sterky (född Nielsen) var politiskt och fackligt aktiv i Danmark då hon träffade Fredrik Sterky. Hon arbetade efter hans död på partiexpeditionen i 25 år, var ordförande i Kvinnornas fackförbund och förste redaktören för Morgonbris som senare blev kvinnoförbundets tidning.

Andra kända kvinnor var Kata Dahlström (född Carlberg) som agiterade bland järnvägsrallare och textilarbetare, sedermera både vänstersocialist och buddhist. Amanda Horney var den förste ordföranden för Allmänna kvinnoklubben i Stockholm, Sveriges första socialdemokratiska kvinnoorganisation 1892.

Växande rörelse trots motvind

Trots svårigheterna och motståndet från de härskande växte partiet. Den ideologiska grunden hade lagts fast och förtydligats. Vid Norrköpingskongressen 1891 tog partiet avstånd från anarkistiska idéer. Vikten av att organisera sig framhölls. Redan från starten blev 1890 blev Första maj en mobiliserings- och mönstringsdag som skulle uppvisa arbetarrörelsens styrka och manifesterade dess krav.

Den socialdemokratiska rörelsen byggde från början på en socialistisk grund med tysk förebild. Arbetet med att reformera arbetarklassens villkor sattes i förgrunden och dominerade partiets verksamhet. Pragmatismen, att försöka göra det bästa möjliga utifrån situationen, kom att vägleda partiet.

År 1896 fick den svenska socialdemokratin in sin första representant i riksdagen, genom att Hjalmar Branting valdes in på en liberal lista. Fortfarande var rösträtten högst begränsad och 822 röster räckte för att välja in Branting.

Diskussionsfrågor

- Socialdemokraterna bildades för att företräda arbetarklassens intressen. Vilka tillhör arbetarklassen idag? Varför används inte begreppet arbetarklass lika ofta längre?
- Kan ett samhälle som inte har åsiktsfrihet och tryckfrihet vara sant demokratiskt, även om folket har allmän och lika rösträtt?
- Finns det mer att säga om andra sociala rörelser under demokratins genombrottstid? Vad betydde exempelvis frikyrko- och nykterhetsrörelsen för samhällsutvecklingen och vilken var arbetarrörelsens relation till dem? Varför var nykterhetsfrågan så viktig i arbetarrörelsens barndom och vad hände sedan?
- Uppbyggandet av socialdemokratiska tidningar var en viktig del av arbetet med att sprida en socialdemokratisk samhällsanalys, och flera av de ledande agitatorerna var tidningsredaktörer. Hur har det gått för den socialdemokratiska pressen, och vad betyder det för en rörelse att ha tillgång till egna mediekkanaler? Hur kan ett modernt agitationsarbete gå till, och vilka medier kan vara effektiva för att sprida budskap med?
- Hur var socialdemokratiens förhållande till Svenska kyrkan och religionen? Var och är socialdemokratin sekulär?

Facklig-politisk samverkan

Den facklig-politiska samverkan mellan Socialdemokraterna och LO kräver sin historiska förklaring. Det går inte att förstå hur den svenska arbetarrörelsens båda grenar arbetar tillsammans och de starka organisatoriska banden mellan LO och partiet utan att först ha studerat historien. Det här avsnittet ska beskriva historien och bakgrunden till detta samarbete.

Fackförbund bildade partiet

När det socialdemokratiska partiet bildades 1889 var det till stor del fackliga organisationer som var representerade på kongressen. Föreningarna som sände representanter till kongressen var ofta fackklubbar, arbetare organiserade på en arbetsplats. Av de 69 organisationer som var representerade på kongressen kunde 16 betecknas som politiska medan övriga, så när som på en sjuk- och begravningskassa och en nykterhetsorganisation, var fackliga organisationer. Partiet var ”i lika hög grad en facklig centralorganisation som ett politiskt parti”, skriver fackföreningshistorikern Sigfrid Hansson.

Socialdemokraternas första partiprogram, som till stor del hade det tyska broderpartiets program som förebild, innehöll unika tillägg om de fackliga organisationernas ställning när det gällde att förverkliga de socialdemokratiska målen.

När Landsorganisationen, LO, bildades 1898 skedde det efter ett kongressbeslut av det socialdemokratiska partiet som ansåg att fackförbunden hade ett behov av en egen centralorganisation. Formellt fick partiet möjlighet att tillsätta ett par representanter i LO:s styrelse. Det var också från partiet som ledningen för den nya organisationen hämtades. Fredrik Sterky blev LO:s förste ordförande.

Det var alltså fackliga organisationer som tog initiativ till att bilda det socialdemokratiska partiet och det var partiet som tog initiativ till att bilda LO. Det är inte konstigt att det växer starka band mellan två organisationer, som på det sättet är sprungna ur varandra. Grunden var lagd och det blev ett samarbete

”

Genom sina politiska organisationer söka arbetarna att avlägsna orsakerna till samhällets olyckor. Genom sina fackliga organisationer söka arbetarna att avlägsna följderna av det nu rådande systemet. Den fackliga organisationen är sålunda mer beräknad för försvar, den politiska för anfall.

Fredrik Sterky, LO:s första ordförande, artikel i Nya Samhället den 12 juni 1886.

som bär än i dag, även om slitningarna många gånger är stora mellan de båda grenarna på arbetarrörelsens träd.

Kollektivanslutningen

När LO bildades fattade man också ett historiskt beslut. Alla fackliga organisationer som ville ansluta sig till LO skulle vara anslutna till det socialdemokratiska partiet. Beslutet fattades efter en hård debatt, men med klar majoritet. Svenska Järn- och Metallarbetareförbundet (ett av de fackförbund som sedermera bildade IF Metall) kunde exempelvis inte godta beslutet och ansåg sig inte kunna ingå i LO så länge beslutet var giltigt.

Det var heller inte ett ovillkorligt beslut som skulle gälla från kongressens avslutning. De fackliga organisationer som inte redan hade anslutit sig till partiet fick en tid på sig innan så skulle ske. Och innan

Socialdemokratiska kvinnoförbundets kongress 1924. Foto: Okänd

Några organisationer med nära band till partiet

Arbetarnas Bildningsförbund (ABF)

Arbetarrörelsens pionjärer insåg snabbt att behovet är stort av att utbildning och bildning ska finnas på arbetarnas villkor. Därför grundade Socialdemokraterna, Landsorganisationen och Kooperativa Förbundet år 1912 studieförbundet ABF. Redan från början var deltagandet i hög grad fritt och frivilligt, eftersom deltagarna själva beslutade om vad som skulle studeras, hur det skulle gå till och vad studierna skulle leda till. Organisatörer utsågs i de olika folkrörelserna, vars uppgift främst var att ta fram erbjudanden kring vad som skulle studeras och att därefter väcka medlemmarnas intresse för dessa studier. Kärnan i ABF har alltid varit studiecirkeln, som sätter deltagaren i centrum för att dela med sig av sina egna kunskaper och erfarenheter. ABF har vuxit succesivt med fler medlemsorganisationer, nya verksamhetsgrenar och en omfattande öppen verksamhet riktad till allmänheten, och är idag Sveriges största studieförbund. Förbundets tidning är Fönstret.

HBT-socialdemokrater Sverige

HBT-socialdemokrater Sverige är ett fristående förbund som arbetar utifrån arbetarrörelsens värderingar för alla

människors lika värde och rätt oavsett framförallt sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck. Förbundet bildades 2008 och består idag av elva föreningar runt om i landet, som alla är lokalorganisationer i sina respektive arbetarekommuner eller partidistrikt. Den första socialdemokratiska HBT-föreningen bildades 1988 som en lokalförening i Stockholms arbetarekommun.

Socialdemokrater för tro och solidaritet

De kristna socialdemokraterna som även benämns efter sin förbundstidning Broderskap bildade sin organisation 1929. De bytte 2011 namn till Socialdemokrater för Tro och Solidaritet bland annat för att understryka att man är en organisation för socialdemokrater oavsett religiös tro. Förbundets tidning bytte 2011 namn till Tro & Politik.

Socialdemokratiska kvinnoförbundet (S-kvinnor)

S-kvinnor bildades 1920 med Signe Vessman som förste ordförande. På flera orter fanns dock redan kvinnoklubbar sedan flera decennier, bland annat Stockholms Allmänna kvinnoklubb som bildades 1892. Signe Vessman hade tidigare varit ordförande i Kvinnornas fackförbund som kortvarigt existerat i början av seklet för att främja

Bild från SSU:s jubileumskongress 2007. Foto: Martin Adolfsson

kvinnors fackliga organisering. Även S-kvinnor växte kraftigt under 1930-talet och kvinnoklubbarna diskuterade bostadspolitik och familjepolitik samt deltog i upplysningsarbetet kring preventivmedel och aborter. Under femtiotalet var S-kvinnor en stark motståndare till svenska atomvapen. Förbundets tidning är Morgonbris.

Socialdemokratiska Studentförbundet (S-studenter)

Sveriges Socialdemokratiska Studentförbund bildades 1931 men uppgick i SSU 1970. År 1990 återskapades förbundet. Förbundets tidning är Libertas.

Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbundet (SSU)

Partiets nuvarande ungdomsförbund SSU bildades 1917 som den tredje ungdomsrörelsen i partiets historia. Det tidigare ungdomsförbundet utgjorde kärnan i en partiutbrytning och bildandet av det socialdemokratiska vänsterpartiet. Utifrån detta så inriktades SSU mot politiska sakfrågor som rörde ungdomar och mindre av allmänpolitik. Under 1930-talet var SSU Europas starkaste socialdemokratiska ungdomsrörelse med över 100 000

medlemmar och en omfattande social verksamhet bland arbetarklassens unga. Under 1960-talet kom SSU att successivt inta en mer självständig inställning till partiet, och ungdomsförbundet har sedan dess varit en pådrivare på partiet i många frågor – ofta tillsammans med de andra sidoorganisationerna. På 1970-talet drev SSU folkrörelsekampanjer och utvecklade "breddad verksamhet" såsom exempelvis arbetarteater och klubbgäng som skrev och framförde egen politisk musik. Förbundets tidningar är Frihet och Tvärdrag.

Unga Örnar

Unga Örnar bildades 1931 utifrån behovet av fritidsaktiviteter för arbetarklassens barn som byggde på arbetarrörelsens värderingar. Inspirationen kom till stora delar från den tyska arbetarrörelsens barn- och ungdomsorganisation Die Falken. Unga Örnar blev en konkurrent med den då helt dominerande aktören för barnverksamhet – kyrkan. Organisationen är arbetarrörelsens barn- och ungdomsorganisation, bedriver verksamhet för barn och ungdomar och påverkar i barnpolitiska frågor.

Socialdemokratiska kvinnoförbundet. Signe Vessman, Anna Pettersson, Julia Ström-Olsson, Anna Sterky, Jenny Karlsson och Isadora Karlsson. Omkring 1910. Foto: Okänd.

den tiden hunnit gå hade LO haft en ny kongress, år 1900, och där fattat ett annat, mindre drastiskt, beslut. Nu hette det att LO skulle verka för att de lokala fackliga organisationerna anslöt sig till de socialdemokratiska arbetarekommunerna. Det var inte längre något krav att vara medlem i partiet för att få kvarstå som medlem inom LO.

Systemet med att de fackliga organisationerna anslöt sina medlemmar till arbetarekommunerna benämndes kollektivanslutning. Det kritiserades både från vänster och höger i politiken. ”Tvångsanslutning” blev den vanliga benämningen i den borgerliga pressen. Systemet illustrerade olika ideologiska uppfattningar om begreppet frihet. Liberaler hävdade att det kvävde den enskilda människans rätt att själv fatta beslut om sin politiska tillhörighet.

Arbetarrörelsens motiv för kollektivanslutningen var att man inte ville beskära de fackliga organisationernas frihet att själva fatta beslut om huruvida man på olika sätt ville stödja och få inflytande i det politiska parti som majoriteten av medlemmarna ville att man skulle tillhöra.

Det var också långt ifrån alla fackliga lokalavdelningar som var anslutna till det socialdemokratiska partiet. Omkring en tredjedel av LO-förbundens medlemmar var kollektivanslutna till arbetarekommunerna.

Arbetarrörelsens försvar för kollektivanslutning var alltså att det gav frihet åt de fackliga organisationerna och också inflytande för dem i det politiska arbetet. Det blev naturligt att ett stort antal fackliga medlemmar fick politiska förtroendeuppdrag. Samtidigt växte kritiken under 1970- och 80-talen mot kollektivanslutningen. Till slut gjorde Vänsterpartiet gemensam sak med de borgerliga partierna och hotade att med lagstiftning avskaffa möjligheten till kollektivanslutning.

”

Industriarbeterskorna skulle organiseras, och kommunen skickade ut oss att föra propagandan för fackföreningstanken. Jag har varit med om att bilda mer än en fackförening bland stadens och provinsens kvinnor.

Elma Danielsson, i Malmö Arbetarekommuns minneskrift 1907.

ning. Den interna kritiken var också stundtals hätsk. LO-ordföranden Stig Malm hävdade att kollektivanslutningen var en kvarnsten om halsen.

Vid ingången till 1990-talet avskaffades således möjligheten till kollektivanslutning av enskilda personer till partiet. I stället bildades fackliga s-föreningar och en möjlighet infördes för fackliga organisationer att bli medlemmar i partiet (organisationsanslutning). Den facklig-politiska samverkan har fortsatt, bland annat i form av fackliga representanter i styrelserna och fackliga utskott på varje organisatorisk nivå i partiet. Väldigt många av Socialdemokraternas företrädare på uppdrag i kommun, landsting och riksdag kommer från de fackliga leden.

Utvecklingen av facklig-politisk samverkan - ändrad facklig struktur och olika roller

Förhållandet mellan det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen är inte okomplicerat. De senaste tjugo åren har på ett tydligt sätt visat att slitningarna mellan de båda grenarna kan vara både hårda och närmast oförsonliga. Den massmediala uppmärksamheten har inte heller gjort det lättare att föra diskussionen om olika avvägningar som behöver göras i det politiska arbetet.

Ibland hörs röster som hävdar att diskussionerna förr fördes i mer slutna rum, utan massmedial insyn. Men

även förr framfördes hård kritik i full öppenhet, som när LO:s ordförande Arne Geijer riktade oförsonlig kritik mot den dåvarande socialdemokratiska regeringens ekonomiska politik i ett tal på LO-kongressen 1971. Politiken ledde till katastrofalt hög arbetslöshet, ansåg han.

Även om tjänstemännens båda fackliga organisationer TCO och SACO länge haft ett högt medlemstal och stor betydelse så är det först under efter 1980 som LO börjat krympa i storlek och andel av löntagarna. Den utvecklingen gör att socialdemokratiens facklig-politiska arbete allt mer också inriktas mot tjänstemän och akademiker. Men den ”mall” Socialdemokraterna haft i samarbetet med LO fungerar inte där. Socialdemokratin har historiskt dominerat i partisympatierna bland LO-medlemmarna och därför har nära organisatoriska lösningar varit möjliga att upprätta. Så är inte fallet med TCO och SACO.

Den facklig-politiska samverkans framtid är av stor betydelse för socialdemokratin. Väljarstarka socialdemokratiska partier som det svenska har utmärkts av ett gott samarbete med fackföreningsrörelsen. I Europa har högerpopulistiska partier i många länder vunnit starkt stöd bland arbetarväljare som tappat förtroendet för att socialdemokratiska och andra vänsterpartier verkligen företräder dem.

Diskussionsfrågor

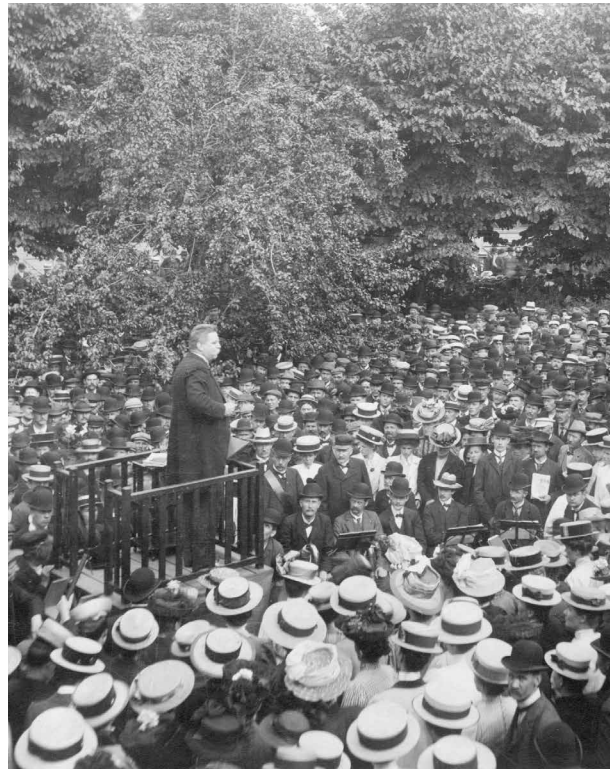
- Hur fungerar den facklig-politiska samverkan mellan Socialdemokraterna och LO idag? I vilken utsträckning kan socialdemokratin samarbeta med TCO- och SACO-förbunden?
- Vilken roll har partiets sidoorganisationer i dag? Finns behovet av ett ungdomsförbund, en studentrörelse och ett kvinnoförbund kvar? Behövs det organisationer för religiösa socialdemokrater och HBT-sossar?
- Vad har det betytt att socialdemokratin också är en ”social rörelse” eller folkrörelse med en uppsjö av rörelser omkring sig? Alltifrån näraliggande organisationer som SSU till mer löst kopplade rörelser som KF? Hur är partiets ställning i dag som ”social rörelse”?
- Hur kan arbetarrörelsen ta vara på engagemanget i nya framväxande folkliga rörelser?

2.

Genombrottstiden

Rösträttdemonstration i Stockholm 1902. Foto: Axel Malmström

Hjalmar Branting talar på storstrejksmöte, Uppsala 1909. Foto: Okänd

I början av 1900-talet växte organisationen och allt fler blev medlemmar i partiet och fackföreningarna. Kooperativa förbundet hade bildats 1899 och det blev även allt fler konsumentföreningar. Konsumentkooperation betraktades av många som ett "tredje ben" till arbetarrörelsen, vid sidan av partiet och facket. Socialdemokraternas stöd bland väljare ökade, trots att få arbetare tjänade tillräckligt mycket för att få

rösta. År 1900 hade partiet en enda ledamot i riksdagen, Hjalmar Branting. Vid valet 1902 valdes ytterligare tre socialdemokrater in i riksdagen och i de följande valen vann Socialdemokraterna allt fler mandat. Efter valet 1908 fanns 33 socialdemokrater i riksdagens direktvalda andrakammare och 1920 bildades den första socialdemokratiska minoritetsregeringen.

Unionsupplösning och världskrig

1905 deklarerade norrmännen unionen med Sverige som upplöst. Krig hotade när kungen och högern ville tvinga in Norge i unionen igen, men både liberaler och socialdemokrater agerade kraftfullt för en fredlig unionsupplösning. Stora demonstrationer på gatorna visade folkets fredsvilja. I valet 1905 vann dåtidens vänster, liberaler och socialdemokrater, en majoritet i riksdagen. Det betydde att högern för första gången förlorade statsministerposten. Det var kungen som utsåg statsministern, och han tvingades utse liberalen Karl Staaff till statsminister.

Branting tackade nej till att ingå i Staafregeringen. Inom socialdemokratin i Sverige, liksom i hela Europa, fanns skilda uppfattningar om samverkan med borgerliga partier och om att delta i borgerligt dominerade regeringar – så kallad ministersocialism. Efter valet 1907 återtog högerpartiet regeringsmakten. Staaf återkom dock som statsminister efter valet 1911, ett val där Socialdemokraterna blev större än liberalerna.

1900-talets första årtionden präglades också av hård kamp kring rätten att bilda fackföreningar och en tid av stora arbetsmarknadskonflikter. Den största konflikten var storstrejken 1909 då hela arbetarrörelsen

mobiliserades i kampen för arbetarnas rätt. Storstrejken blev ett stort nederlag som kostade fackföreningsrörelsen många år av återuppbyggnad. Nederlaget ledde också till bildandet av den syndikalistiska fackföreningen SAC.

Europas socialdemokrater hade i årtal lovat att stoppa det världskrig som var i annalkande med en generalstrejk, i de socialistiska partiernas sammanslutning Andra Internationalen. Men när kriget stod för dörren höll inte socialdemokrater runt om i Europa sitt ord. De tyska socialdemokraterna röstade för den tyska kejsarens krig och i England och många andra länder splittrades socialdemokratin i inställningen till kriget. Första världskriget bröt ut 1914 och Sverige förklarade sig i likhet med övriga nordiska länder sig som neutralt i kriget.

Inställningen till militären och försvaret utvecklades också i skilda riktningar i Sverige. En del socialdemokrater menade att landet behövde någon form av försvar medan andra som var pacifister krävde en snabb nedrustning. En tredje gruppering fångades av idén om att militären skulle kunna tas över genom soldaterna och att militären på så sätt skulle delta i en väpnad revolution.

Storstrejkskommittén i Stockholm, 1909. Foto: Axel Malmström

Partisplittringen

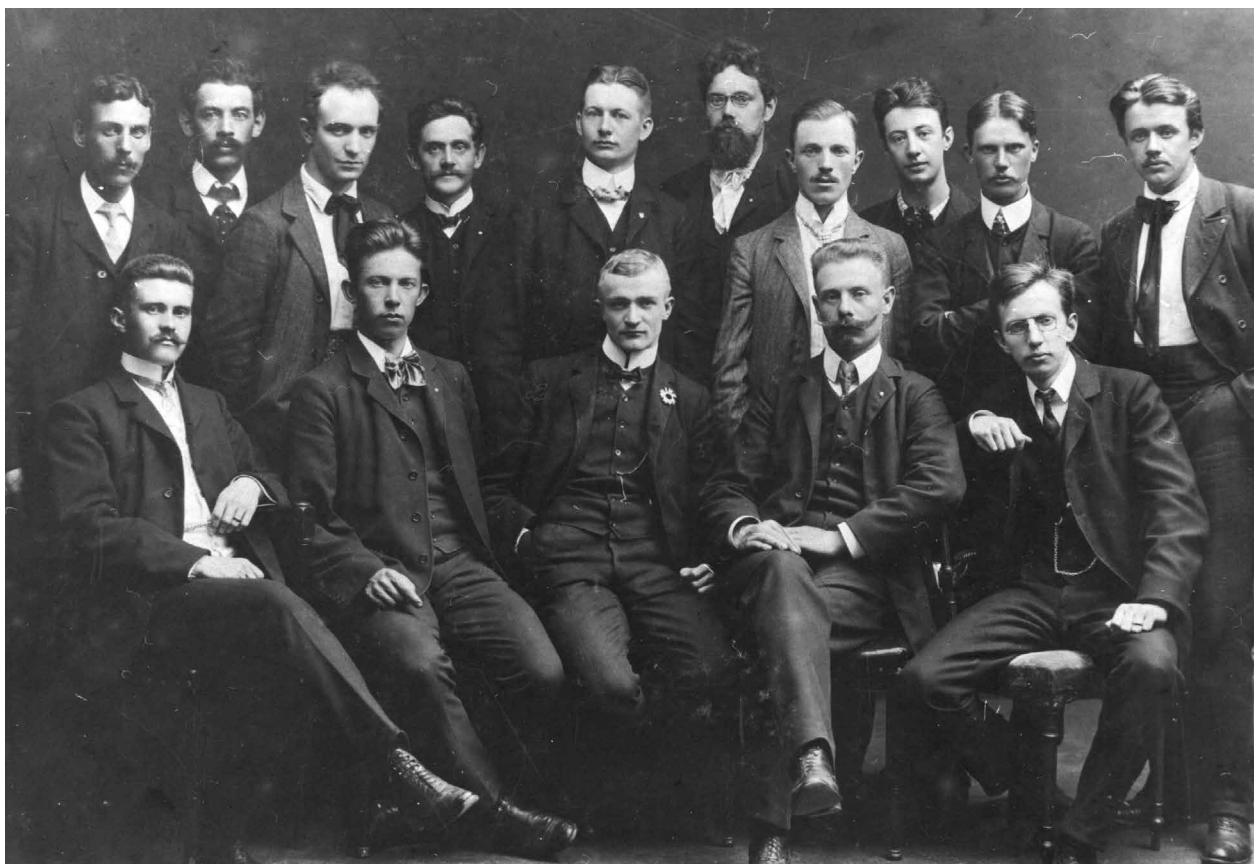
Olika synsätt kring dåtidens stora och brännande frågor ökade motsättningarna inom det socialdemokratiska partiet under 1910-talet. Försvarsfrågan, minstersocialismen, partiledningens roll och strategiska vägval i rösträttskampen kom att bli några av många frågor som diskuterades hett inom partistyreelse och riksdagsgrupp och som upptog partikongresserna.

Våren 1917 splittrades socialdemokratin i Sverige i två partier. Det dåvarande ungdomsförbundet bröt sig ur och kom att utgöra grunden i det socialdemokratiska vänsterpartiet. I Norrbotten och Västernorrland kom partidistriktet att övergå till det nya partiet, medan det på de flesta andra håll kom att vara enskilda medlemmar som bröt sig ur.

Det nya partiet var en brokig blandning av många olika grupperingar som var missnöjda med social-

demokratins utveckling under Brantings ledarskap. Valresultatet 1917 blev dock klen för det nya partiet, och många av de riksdagsledamöter som brutit sig ur förlorade sina platser.

Precis som inom partivänstern i andra länders socialdemokratiska partier riktade många blickarna mot revolutionens Ryssland och den nya Sovjetstaten. År 1921 bytte det nya partiet namn till Sveriges Kommunistiska Parti, och det splittrades sedan igen utifrån motsättningar inom den internationella kommunistiska rörelsen. I tre omgångar mellan 1923 och 1937 återvände många av de ledande gestalterna i partisplittringen till socialdemokratin. Sveriges Kommunistiska Parti bytte namn till Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK) 1967 och till sitt nuvarande namn Vänsterpartiet (V) 1990.

Socialdemokratiska ungdomsförbundets (SDUF) centralstyrelse 1907. Emil Wallin, HJ Gustavsson, Gustav Möller, HJ Larsson, Zäta Höglund, Johan Hedenstedt, Anton Hjalmarsson, Per-Albin Hansson, Severin Sjöstedt, Bernhard Nilsson, Oscar Olsson, Ernst Åström, Adolf Olsson, Richard Sandler och Einar Ljungberg. Endast tio år senare upplöstes ungdomsförbundet och SSU bildades. Foto: Okänd

Rösträttskampen

”

Allmän rösträtt är således priset, för vilket bourgeoisien kan köpa sig avveckling medelst administration, i stället för konkurs, anhängiggjord vid revolutionens domstol.

Hjalmar Branting, tal i Gävle 1886.

Kampen för rösträtten var en av de viktigaste för socialdemokratin från första början. Socialdemokraterna var inte ensamma att driva frågan. Även liberalerna bedrev en aktiv kamp för den allmänna och lika rösträtten. Men fortfarande var den allmänna rösträtten inte genomförd. Rösträtten i riksdagsvalen var begränsad till enbart män samt baserades på inkomst och förmögenhet. Då ståndsriksdagen upphävts 1865–66 hade 20 procent av den manliga befolkningen rösträtt. Med ökade inkomster hade andelen växt till 60 procent 1908.

År 1902 genomfördes en politisk storstrejk till förmån för den allmänna rösträtten. Ett stort antal arbetare var inbegripna i strejken, som dock så småningom var tvungen att avblåsas utan att man nått något resultat. En bestående effekt av storstrejken var emellertid att arbetsgivarna gick samman i Svenska Arbetsgivarförbundet (SAF).

Opinionen för allmän rösträtt växte dock alltmer och samtidigt växte överhetens rädsla för att mer revolutionära stämningar skulle få ökat stöd om inte frågan fick en rösträttslösning.

Den första vänsterregeringen i Sverige, ledd av liberalen Karl Staaff 1905, misslyckades med att reformera

rösträtten. År 1907 tillträdde åter en högerregering under ledning av amiral Arvid Lindman. Lindman tvingades lägga fram förslag om utvidgad rösträtt, trots det egna partiets motstånd. Män som uppnått 24 års ålder året före valet och som inte var satt i konkurs, som hade betalat sina skulder till stat och kommun samt fullgjort värnplikt fick allmän rösträtt till riksdagens andra kammare. Den kommunala rösträtten var fortfarande inte allmän utan följde en 40-gradig skala, vilket innebar att förmögna personer hade fler röster än de fattiga.

Förändringarna möttes inte med någon entusiasm. Högern ansåg att man gett efter för mycket och vänstern ansåg att man ännu hade mycket kvar att vinna. Valet 1911 blev dock en stor framgång för vänstern och framför allt socialdemokratin. Staaff blev åter statsminister men tvingades av kung Gustav V avgå eftersom han inte ville rusta upp försvaret på det sätt högern och kungen ville. Socialdemokraterna fortsatte dock att öka i väljarkåren och blev 1915 största parti i den direktvalda andra kammaren.

Kampen för rösträtt för kvinnor

Det första förslaget till rösträtt för kvinnor väcktes i riksdagen redan 1884. Mellan 1902 och 1921 drevs en intensiv kampanj för kvinnors rösträtt inom den tvärpolitiska landsföreningen för kvinnlig rösträtt (LKPR). Ordförande för landsföreningen 1911–14 var socialdemokraten Signe Bergman, som senare skulle bli S-kvinnors första ordförande.

Insikten om att allmän rösträtt måste gälla också kvinnor kom att växa fram successivt inom den unga arbetarrörelsen. Den unge Per Albin Hansson anförde tre skäl för att rösträtten även skulle gälla kvinnor:

1. Det är en mänsklig rättighet som bör tillkomma alla medborgare,
2. Kvinnor har speciella intressen att tillvarata i lagstiftningen
3. Kvinnor genom sina särskilda egenskaper skulle berika det politiska arbetet.

”

Jag hann nätt och jämt ur vagnen innan jag fick gå upp på talarstolen. En del storpampar hånflinade och en del överklassdamer (att döma av kläderna) bekikade mig som om jag varit ett underligt djur. Jag började genast reda ut 'Vad vilja socialdemokraterna?' – hånflinet försvann, och t.o.m. damerna började se intresserade ut. Min utredning blev grundlig. Efter föredragets slut kom en äldre bondhustru fram och sade 'Tack för hon sagt sanningen' – detta gjorde mig verkligen glad, ty det visade att man förstätt mig. Kraftiga applåder följde, som alldeles dränkte ett försök till visslingar.

Det första stora socialdemokratiska mötet var nu avhållet i Misterhult, Kanalen, och bräsch skjuten i 'Meurlings rikt' – jag kände mig nöjd. Vår körkarl sade åt mig: Frun må tro här har varit mycket folk, jag räknade till 120 cyklar, och det är mycket må tro.

Kata Dalström i Stormklockan nr 41, på valturné augusti 1911.

Allmän och lika rösträtt blir verklighet

Under krigsåren rådde så kallad ”borgfred” mellan partierna, man samarbetade för landets bästa och undvek att skapa politiska konflikter. I kriget låg högerens och kungens sympatier på Tyskland medan socialdemokrater och liberaler sympatiserade med Storbritannien och Frankrike. Kriget tvingade fram livsmedelsransoneringar som sköttes dåligt och ledde till social oro. Under intryck av den ryska revolutionen, oron i Sverige och det tyska kejsardömetes sammanbrott - efter vilket socialdemokraterna fick makten, löstes rösträttsfrågan även i Sverige.

År 1917 gick Socialdemokraterna för första gången in i regeringen, tillsammans med liberalerna. Nu fick också parlamentarismen sitt genombrott. En regering var från och med nu tvungen att ha riksdagens stöd. Tidigare regeringar hade byggt på kungens godkännande. Den nya regeringen försökte få till stånd en uppgörelse med högern som dock var kallsinnig till omedelbara förändringar av rösträtten. Mot högerens vilja lades den 14 november 1918 ett regeringsförslag fram som innebar lika kommunal rösträtt för män från 21 år. I förslaget ingick också kvinnlig rösträtt samt slopande av flera av de så kallade streck som begränsat rösträtten för personer med låga inkomster.

Rösträtten var dock fortfarande begränsad för den som var beroende av fattigvården för sin försörjning.

Ställda inför faktum valde högern att inte motsätta sig regeringsförslaget, dock inte utan strid. Den 17 december 1918 behandlades förslagen om den kommunala rösträtten i riksdagen och i praktiken är det den dag som Sverige fick en demokratisk författning. Året därpå behandlade riksdagen frågan om kvinnors rösträtt. År 1919 upplöstes första kammaren och kommunalval hölls enligt de nya reglerna. 1921 bekräftade riksdagen de tidigare fattade besluten om grundlagsändringar. Nyval genomfördes strax därefter. Detta var det första sant demokratiska riksdagsvalet, då också fem kvinnor valdes in i riksdagen. Där bland socialdemokraterna Nelly Thüring och Agda Östlund.

Sverige var långt ifrån först att genomföra allmän rösträtt, flera nordiska länder var före. Storbritannien, Australien, USA och flera andra länder hade också redan genomfört demokratiska reformer. I fråga om kvinnors rösträtt var Nya Zeeland (1893) och Australien (1903) först följda av de nordiska länderna, med Sverige på sista plats.

Segrar och bakslag för demokratin under 1900-talet

1900-talets inledning där folket i många europeiska länder erövrade rösträtten innebar ingen definitiv seger för demokratin. Många bakslag kunde noteras under 1920- och 1930-talen då fascism, nazism, militärdiktaturer och andra former av auktoritära regimer tog över i nästan hela Europa. Efter andra världskriget upprättades de kommunistiska diktaturerna i Östeuropa. Spanien var alltjämt en diktatur, liksom Portugal, och i Grekland grep en militärjunta makten 1967. I Latinamerika avlöste militärdiktaturerna varandra.

Men slutet av 1900-talet har inneburit ett nytt brett genomslag för demokratin. De sydeuropeiska länderna demokratiserades i allt väsentligt fredligt. De kommunistiska diktaturerna föll med Berlinmuren från 1989 och framåt. I Latinamerika demokratiserades land efter land så att hela kontinenten kunde betecknas som demokratisk vid 1900-talets slut. Kvar finns många länder med diktatoriska regimer, bland dem världens folkrikaste stat, Kina. Men demokratin frihetsideal tycks ändå omöjliga att motstå.

Första maj 1918. Foto: Okänd

Åtta timmars arbetsdag

Åtta timmars arbetsdag hade varit med på den politiska dagordningen för socialdemokratin ända från början. I Sverige hade åttatimmarsdagen varit huvudparollen sedan den första demonstrationen 1890. Retoriskt framställde man reformkravet som logiskt: åtta timmars arbete, åtta timmars fritid och åtta timmars sömn.

Lag eller avtal?

Tidigt uppstod diskussionen om arbetstidsreformerna skulle genomföras i riksdagen genom lagstiftning eller genom avtal mellan fack och arbetsgivare. Flera fackliga organisationer ansåg att det skulle ske genom avtal.

Det var främst tre motiv som användes för en lagstiftning om arbetstidernas begränsning. För det första

pekades på den internationella utvecklingen. Många länder genomförde reformer som begränsade arbetstiden till åtta timmar per dag. Det ansågs väsentligt med en lugn samhällsutveckling och missnöje med långa arbetstider kunde utgöra en oroshärd.

För det andra påtalades vikten av arbetarnas fysiska hälsa. Olycksfallen på arbetsplatserna skedde oftast under arbetsdagens sista timmar. För det tredje anfördes arbetarnas behov av fritid för familjeliv, för deltagande i medborgerliga angelägenheter och för begagnande av tillfällen till förvärv av kunskaper och bildning.

Mot en lagstiftning anfördes att det skulle bli brist på arbetskraft. Högern var emot en lagstiftning och hävdade att man inte skulle tappa kontakten med den

nationalekonomiska sidan av saken, vilket gjorde att man beklagade reformen som en lidandets väg som man hoppades skulle bli så kort som möjligt. Även arbetsgivarna var mot en lagstiftning och avstyrkte förslaget.

Men trots motståndet var det i riksdagen framgångarna kom. När socialdemokraterna kommit i regeringsställning tillsammans med liberalerna 1917 påbörjades ett snabbt reformarbete. I februari 1918 tillsattes en arbetstidskommitté och 385 dagar senare i mars 1919, behandlade regeringen en proposition sedan kommitténs betänkande avlämnats och remissbehandlats.

Arbetstidslagen vidgas

Den första arbetstidslagen var tillfällig och förnyades vid ett flertal tillfällen under 1920-talet. Först år 1930 permanentades lagen om arbetstidens begränsning till åtta timmar om dagen. Efter hand kom också lagar som gällde för de löntagargrupper som var undantagna den ursprungliga lagen: lantarbetarna (1936 och 1948), detaljhandelsanställda (1939) samt hotell- och restauranganställda (1944).

Arbetstidens förläggning reglerades i arbetarskyddslagen från 1949. Där fanns regler om raster och vilopauser samt ett principiellt förbud mot nattarbete.

Arbetstidsfrågan blev ett första exempel på de praktiska samhällsförändringar som kunde genomföras när socialdemokratin hade den politiska makten, som var ett resultat av de rösträttsreformer som genomförts. Debatten om arbetstidens omfattning har sedan varit i högsta grad levande genom åren.

Förkortad arbetstid efter kriget

Lagen om åtta timmars arbetsdag innebar inte allmän 40-timmarsvecka, utan 48-timmarsvecka. De flesta arbetade hela lördagen. Veckoarbetstiden förkortades till 45 timmar genom beslut i riksdagen 1957, ett beslut som var genomfört år 1960. Genom en uppgörelse mellan LO och SAF förkortades veckoarbetstiden till 42,5 timmar mellan 1966 och 1969, vilket också fick genomslag i arbetstidslagen. År 1970 beslutade riksdagen att förkorta arbetstiden till 40 timmar per vecka, vilket skedde i två lika stora steg. Först år 1973 var arbetstiden nere i åtta timmar per dag under fem dagar i veckan.

i

Tre medlemmar av den första socialdemokratiska regeringen 10 mars – 27 oktober 1920. Från vänster: finansminister Fredrik Vilhelm Thorsson, statsminister Hjalmar Branting och utrikesminister Erik Palmstierna vid regeringstillträdet. Foto: Okänd

De kvinnliga socialdemokratiska riksdagsledarmöterna maj 1928. Agda Östlund, Olivia Nordgren, Signe Vessman, Stina Ekberg och Nelly Thüring. Foto: Okänd

1920-talets minoritetsregeringar

När den lika och allmänna rösträtten genomförts bröts Socialdemokraternas samarbete med liberalerna, som också splittrades i två partier utifrån olika uppfattningar om kravet på alkoholförbud i Sverige. Den första socialdemokratiska minoritetsregeringen bildades 1920 med Hjalmar Branting som statsminister, och följdes av ytterligare två. De borgerliga partierna hade dock majoritet i riksdagen och Socialdemokraterna hade svårt att få gehör för sin arbetsmarknads- och socialpolitik.

Under sin tredje regeringsperiod blev Branting sjuk

och lämnade över statsministerposten till Rikard Sandler 1925. Strax därefter dog Branting och kort därefter dog även finansministern och partiets andreman, Fredrik Vilhelm Thorsson, som Branting egentligen tänkt som sin efterträdare.

1920-talet har beskrivits som ett tomhetens decennium. Den ena regeringen avlöste den andra. Socialdemokratin hade inte tillräckligt med stöd för att genomföra sina sociala reformer. När den allmänna och lika rösträtten blivit säkrad kom också nya partier in i riksdagen.

Konflikter på arbetsmarknaden

De ökade sociala motsättningarna i samhället gällde inte minst på arbetsmarknaden. Arbetsgivarna försökte pressa ned lönerna och strejkbryteriet var vanligt vid konflikter. Fackföreningsrörelsen och arbetarklassen var upprörda över detta samtidigt som borgerliga politiker och väljare kritiserade ”fackföreningstyraniet” och hävdade ”tredje mans rätt”. I det senare låg uppfattningen att samhället och medborgarna inte skulle drabbas av arbetsmarknadskonflikternas konsekvenser.

En viktig fråga inom arbetsmarknadspolitiken handlade om ersättningen till dem som var verksamma i den tidens arbetsmarknadspolitiska åtgärder, AK-arbeten. De borgerliga hävdade att de arbetslösa då kunde ersättas med mycket låg lön. Socialdemokraterna menade att de skulle ha en lön som motsvarade vad en arbetare tjänade på orten inom yrket.

Den lilla gruvorten Stripa kom att skriva in sig i den svenska politiska historien år 1926. Där rådde sedan länge en strejk, igångsatt av syndikalisterna men där efter sanktionerad av gruvarbetareförbundet. År 1926 beslutade arbetslöshetskommissionen att hänvisa arbetslösa till arbetsplatsen, i praktiken som strejkbrytare. De som vägrade avstängdes från arbetslöshets hjälp.

Frågan togs upp i Sandlerregeringen, som ansåg att beslutet stred mot de regler om neutralitet i arbetskonflikter som riksdagen fattat beslut om. Den socialdemokratiska minoritetsregeringen föll då av riksdagen där borgerliga partiet hade majoritet, och sex år med olika borgerliga minoritetsregeringar följde. Den liberala regeringen Ekman lade 1928 fram förslag om kollektivavtal och arbetsdomstol som möttes med avsky och vrede inom arbetarrörelsen.

Folkhemsgenerationen och trettioalet

Efter Brantings och Thorssons död 1925 framträdde socialdemokratiens andra ledargeneration, vars främsta namn: Per-Albin Hansson, Gustav Möller och Ernst Wigforss utformade 1930-talets politik och mycket av det som vi ännu idag uppfattar som socialdemokratiens innehåll och kännetecken. Efterkrigstidens utrikespolitiska doktrin, alliansfrihet i fred och neutralitet i krig, är förknippad med Östen Undén. De fyllde 50 år under 1930-talet liksom partiet (1939) och utmärktes av en gedigen och långvarig politisk bakgrund i arbetarrörelsen.

Partiledaren och statsministern Per Albin Hansson hade under hela sin karriär vid sin sida parti-sekreteraren och socialministern Gustav Möller. De hade börjat i ungdomsrörelsen och deltagit i striderna mot partivänstern tillsammans. Finansministern Ernst Wigforss, språkvetaren som blev ekonom, var djupt involverad i diskussionerna om ekonomisk demokrati strax före och efter 1920. Andra framträdande namn var ABF-grundaren Rickard Sandler, statsminister efter Brantings död och senare utrikesminister. Kulturpolitikern och radikalen Arthur Engberg, efterkrigstidens långvarige utrikesminister (1945–62) Östen Undén som jordbruksministern och efter Wigforss även finansministern Per-Edvin Sköld. Kvinnorna på ledande poster som förtroendevalda eller funktionärer var fortfarande försvinnande få eller rent ut sagt enstaka inom både partiet och fackföreningsrörelsen. Ingen tillhörde arbetarrörelsen inre krets och att folkhemspolitiken därför fick paternalistiska drag är inte att förvåna. I det goda folkhemmet regerade den rättrådige mannen.

Socialdemokratins genombrott

Det oroliga 1920-talet övergick i ett ännu oroligare 1930-tal främst i Europa men även i Sverige och övriga Norden. Kommunistpartierna agerade på direkt order från det stalinistiska Sovjetunionen och försökte få kontroll över fackföreningarna vilket ledde till bittra strider med socialdemokratiska fackföreningsföreträdare. Fascism, nazism och olika andra auktoritära växte i inflytande och kullkastade demokratin i land efter land. I Sverige framträdde olika nazistiska rörelser med udden riktad inte bara mot kommunisterna utan även mot socialdemokratin och fackföreningsrörelsen.

Börskraschen på Wall Street i USA 1929 ledde till en djup ekonomisk lågkonjunktur i hela västvärlden, depression, med massarbetslöshet och kris också inom jordbruket. De extrema politiska rörelserna trodde sig nu kunna vinna den politiska makten genom människors förtvivlan, som de ryska kommunisterna 1917 och de tyska nazisterna 1932.

Här vilar
En svensk arbetare
Stupad
I fredstid.
Vapenlös,
Värnlös.
Arkebuserad
Av okända kulor.
Brottet var hunger.
Glöm honom aldrig.

Erik Blomberg, dikt införd i Social-Demokraten efter händelserna i Ådalen i maj 1931.

Fördjupning: Se filmen "Ådalen 31" (i regi av Bo Widerberg) och diskutera filmens innehåll.

Tidningen Social-Demokraten's förstasida 15 maj 1931.

Arbetslösa i kö hos Arbetslöshetskommissionen 1933. Foto: Meyerhöffer

Även Sverige drabbades hårt av depressionen, exporten minskade kraftigt och regeringen var fast i idén om att krisen skulle bekämpas genom nedskärningar och sänkta löner. En storkonkurs för den globala tändstickskoncernen Kreuger skakade landet 1932. Statsministern Ekman hade tagit emot pengar av Kreuger och fick avgå.

På arbetsmarknaden där oron och strejkerna tilltagit liksom strejkbryteriet inträffade en katastrof 1931. Vid en strejk i Ådalen kallade arbetsgivarna som vanligt in strejkbrytare. En demonstration anordnades och arbetarna tågade genom Lunde. Då sköt utkom-

menderad militär mot arbetarna, varvid fem personer dödades. Arbetarrörelsen visade sin avsky mot det inträffade och manade samtidigt till lugn i landet.

Depressionen, Kreugerkraschen och tragedin i Ådalen-31 skapade ett samhällsklimat som tillsammans med de borgerliga partiernas oförmåga att hitta lösningar på problemen banade väg för socialdemokratiens kommande framgångar.

Diskussionsfrågor

- Diskutera kring socialdemokratiens ställningstaganden under framväxten av demokratin. Borde man ha varit mer pådrivande och militanta? Skulle utvecklingen kunnat gå fortare? Varför behövdes kompromisser och flerstegslösningar? Agerade partiet taktiskt rätt då man prioriterade allmän och lika rösträtt för män och lät rösträtten för kvinnor släpa efter eller uttryckte det en patriarkal hållning i partiet dvs. kvinnors rösträtt var mindre viktig än de manliga industriarbetarnas?
- Hur ska vi ställa oss idag till andra, auktoritära stater? Både vi själva och dessa vill inte sällan handla med varor och tjänster, att vi investerar hos dem eller dem hos oss samt ha allehanda utbyten. Ska vi ta hänsyn till "gradskillnader i helvetet" då vi diskuterar dessa stater, när och vilka demokratikrav eller krav på mänskliga rättigheter ska ställas?
- Motståndarna till allmän och lika rösträtt ansåg att den som hade egendom skulle ta större ansvar för en stabil samhällsutveckling än den som inte hade något att förlora för egen del, och att det därför var rimligt att rika hade fler röster och därmed mer inflytande än fattiga. Finns det spår av det synsättet kvar även i dag?
- Arbetstidsförkortningen till åtta timmar om dagen, och sedan 40-timmarsveckan skedde stegvis under 1900-talet. I flera andra länder har man fortsatt att förkorta arbetstiden. Sex timmars arbetsdag har ett mål sedan decennier, men mycket lite har hänt. Borde Socialdemokraterna driva arbetstidsförkortning hårdare? Eller är priset för kortare arbetstid för högt?
- Arbetarrörelsen var djupt kritisk till den lagstiftning om kollektivavtal och arbetsdomstol som infördes under sent 20-tal, då den inskränkte strejkrätten kraftigt. Idag är strejker under pågående kollektivavtalsperiod – så kallade vilda strejker – förbjudna och den fackliga organisation som uppmanar till en sådan döms till stora böter i Arbetsdomstolen. Varför valde socialdemokratin att så småningom ställa sig bakom och stödja den nya ordningen? Vad tycker du om "vilda strejker"?

3.

Folkhemsepoken

Nytt fokus på samförstånd

Efter Brantings död 1925 valdes Per-Albin Hansson till partiledare efter viss debatt. Han hade då åtskilliga motståndare i partiet, inte minst de som återvänt efter splittringen och som i flera fall hade stort inflytande. Per-Albin Hansson slog an en ny ton för socialdemokratin där sammanhållning och samarbete framhövs som bättre framtidsrecept än konflikt och konfrontation. Redan i en riksdagsdebatt 1928 höll Per-Albin Hansson sitt berömda ”folkhemstal”.

Med Per Albins formuleringar om folkhemmet hade den nya socialdemokratin tagit form. Där fanns de socialdemokratiska värderingarna kvar, men tonen var ny och han anvisade nya metoder för att lösa de konflikter som fanns. Det var gemenskapen som betonades. Det krävdes jämlikhet och solidaritet för att de många skulle få njuta av den frihet som de få välbeställda alltid hade haft.

”

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar eller styvbarn. Där ser icke den ene ned på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ned och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Ska det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de anställda beredas andel även i den ekonomiska förvaltningen, demokratin genomföras även socialt och ekonomiskt.

Per Albin Hansson, tal i riksdagens debatt, 1928.

Keynes och arbetslösheten

På det ekonomisk-politiska området härskade under 1920-talet en normpolitik, som byggde på idén att arbetslösheten berodde på att löntagarna begärde för höga löner. Om bara löntagarna anpassade sina lönekrav, det vill säga i praktiken sänkte sina löner skulle efterfrågan på arbetskraft öka.

Den brittiske, socialliberale nationalekonomen John Maynard Keynes presenterade 1929 en annan lösning. Han hävdade arbetslösheten i själva verket berodde på att efterfrågan var för liten. Om man i det läget sänkte löner och aktivitet i ekonomin skulle problemen i själva verket förvärras, arbetslösheten skulle stiga. Staten borde istället via budgeten stimulera efterfrågan genom bidrag, offentliga arbeten och investeringar – främst i byggande. Liknande idéer framfördes i USA bland de som kom att bli rådgivare till president Roosevelt och i Sverige bland ekonomerna inom den så kallade Stockholmsskolan.

Ernst Wigforss tog tidigt ställning för en politik som stimulerade efterfrågan och började arbeta utifrån en sådan som finansminister. Den låg till grund för en krisuppgörelse 1933 som innebar både sysselsättningsinsatser och stöd till jordbruket. Uppgåelsen träffades med Bondeförbundet, som gått framåt i va-

let 1932 tillsammans med Socialdemokraterna.

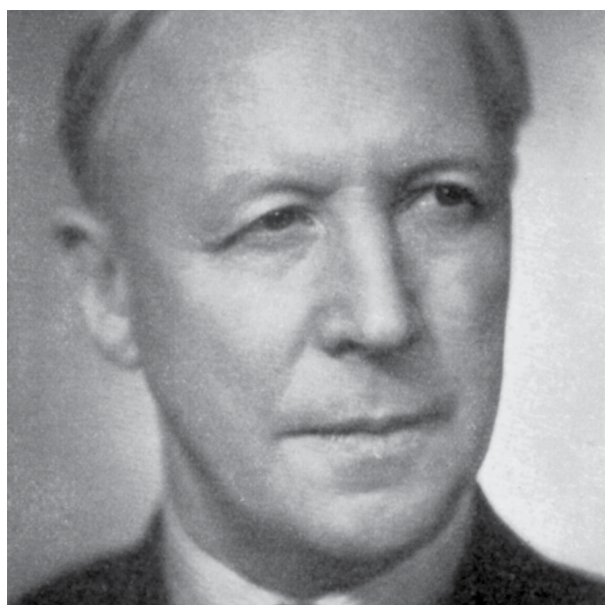
Lite förenklat kan man säga att Wigforss bedrev en ekonomisk politik som gjorde de kommande social-politiska reformer möjliga eftersom fler kom i arbete och tillväxten kom igång. Liberalerna var splittrade i sin inställning till den nya ekonomiska politiken och högern isolerades i sitt negativa motstånd.

Den finanspolitiska stimulansen hade också hjälp av en penningpolitisk stimulans i form av att Sverige 1931 släppte den så kallade guldmyntfoten. När värdet på den svenska valutan föll blev exporten billigare för köpare i utlandet och industrins konkurrenskraft förbättrades.

Per-Albin Hansson stod för en ram för det hela genom folkhemstankens betoning av samverkan och samförstånd. LO:s stöd var slutligen också nödvändigt för att slippa konflikter och LO kände att deras medlemmar vann på politiken eftersom den utöver ökade löner också innebar sociala välfärdsreformer. Per-Albin Hansson och Socialdemokraterna kunde regera i minoritet fram till andra världskriget samtidigt som väljarstödet oavbrutet växte under 1930-talet. Sommaren 1936 satt dock Bondeförbundet

Per-Albin Hansson. Foto: Okänd

Ernst Wigforss. Foto: Okänd

kortvarigt i regeringsställning, den så kallade ”semesterregeringen”, sedan riksdagen velat ge mer pengar till försvaret än regeringen. En gemensam lösning som innebar upprustning träffades dock snabbt och en ny rödgrön koalitionsregering mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet tillträdde.

Medan övriga Europa befann sig i politisk och ekonomisk kris under 1930-talet och började rusta sig för krig skapades i de nordiska länderna stabila politiska förhållanden genom samarbete mellan en allt starkare socialdemokrati och borgerliga bondepartier. En ekonomisk återhämtning pågick utifrån en försiktig keynesiansk politik och de första stegen i välfärdsstatsbygget togs.

Många stora välfärdsreformer påbörjades under 1930-

och 40-talen: ny folkpension, arbetslöshetsförsäkring, förebyggande hälso- och sjukvård, barnbidraget och bostadsbidraget. Man tillsatte också en bostadssocial utredning som arbetade 1933–1947, vars syfte var att kartlägga trångboddheten och utarbeta riktlinjer för fler och sundare bostäder. År 1935 inleddes en satsning för trångbodda familjer med många barn.

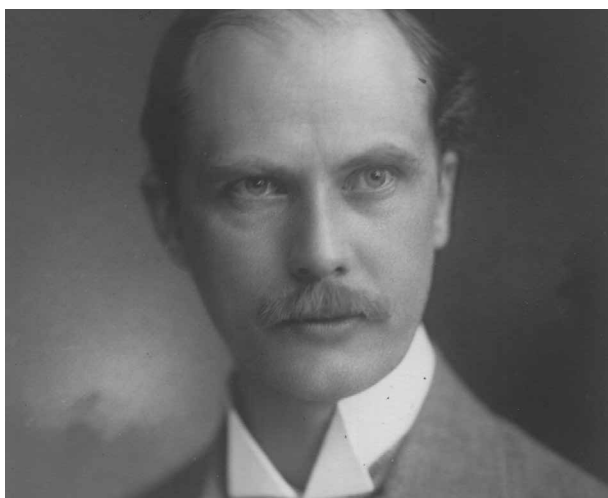
Idéerna bakom reformerna formulerades till stora delar av Gustav Möller och Alva Myrdal. Reformerna byggde på en idé om välfärden som en social rättighet kopplad till medborgarskapet. Välfärdsreformerna baserades också på tanken om en produktiv socialpolitik. Bättre levnadsförhållanden och förebyggande insatser skulle leda till bättre hälsa, minskade sociala problem och bana väg för en bättre ekonomisk utveckling.

Gustav Möller i samspråk med Sickan Carlsson. Foto: Sallstedt

Kata Dahlström: Foto: Okänd

Richard Sandler. Foto: Okänd

Dag Hammarsköld och Östen Undén 1959. Foto: Okänd

Saltsjöbadsandan

Under lång tid hade den svenska arbetsmarknaden präglats av svåra konflikter. Ingen sida vann mark. Arbetarna fortsatte att strejka för bättre levnadsvillkor, arbetsgivarna fortsatte att ta in strejkbrytare och verka för ännu tuffare lagar för att försvåra arbetarnas organisering. Det var till exempel vanligt att arbetarnas bostäder ägdes av arbetsgivaren, och att strejkande arbetare vräktes ut på bar backe.

År 1936 meddelade LO att förhandlingar med SAF skulle inledas. Förhandlingar fördes i Saltsjöbaden och i december 1938 slöts det s.k. Saltsjöbadsavtalet. Den ”svenska modellen”, frivilliga överenskommelser

inom ramar som samhället ställt upp, föddes. Arbetsfred uppsattes som det gemensamma målet. LO accepterade Arbetsdomstolen som en skiljenämnd men tvister om arbetsvillkor och annat skulle i första hand lösas genom förhandlingar och inte genom konfliktåtgärder eller domstolsbeslut. Arbetsgivarsidan avvecklade också det tidigare organiserade strejkbryteriet som sedan dess bara förekommit i låg utsträckning.

Den svenska modellen på arbetsmarknaden, byggd på samförstånd och avtal, kom senare att utvecklas även på andra samhällsområden och med andra parter.

Kvinnorna i arbetarrörelsen fram till andra världskriget

Agda Östlund och Nelly Thüring har nämnts. Östlund engagerade sig i riksdagen mot hustrumisshandel, för kvinnors rätt till pension och för bättre vård åt kvinnor och barn. När hon tog upp rätten till abort, lämnade många riksdagsmän salen. Typografen och riksdagsledamoten Olivia Nordgren blev från 1924 och för många år framåt den enda kvinnan i partistyrelsen. 1942 blev Anna Sjöström-Bengtsson den första socialdemokratiska kvinnan i riksdagens första kammare. 1958 var endast tio procent av partiets riksdagsledamöter kvinnor. Hulda Flood blev 1929 fick partiet sin första kvinnliga funktionär. Hennes uppgift var främst att agitera bland kvinnor.

Sigrid Ekendahl var den första kvinnliga LO-ombudsmannen. Hon började som kaféservitris och blev fackligt aktiv 1927. Tio år senare, 1937, blev hon ombudsman i avdelning 48 av Sveriges Hotell och Restaurangpersonalförbund. Hon blev LO:s första kvinnliga ombudsman och var ombudsman 1948–64. Därutöver var hon mångårig riksdagsledamot.

Den mest kända socialdemokratiska kvinnan efter Kata Dahlström blev dock Alva Myrdal (1902–1986, född Reimer). Hennes akademiska studier innefattade psykologi och familjesociologi. Tillsammans med maken Gunnar Myrdal skrev hon 1934 boken *Kris i befolkningsfrågan* som blev en viktig utgångspunkt för socialdemokratins socialpolitiska reformer. Boken lyfte fram idag självklara saker som att ansvaret för barnen borde delas mellan föräldrarna och att samhället borde ta ansvar för barnen genom en offentlig barnomsorg. Efter kriget engagerades hon allt mer i nedrustningsfrågan. Statsråd blev hon först efter 60 års ålder åren 1966–73. Hennes engagemang för fred gjorde att hon 1982 fick Nobels fredspris tillsammans med Mexicos Alfonso García Robles.

Sverige under andra världskriget

Det ryska angreppet mot Finland hösten 1939 drog Norden in i stormaktspolitiken. Den socialdemokratiska linjen var att hålla Sverige utanför stormaktskonflikterna. Ett betydande stöd gavs dock till Finland under vinterkriget och många svenska frivilliga deltog.

I december 1939 bildas en samlingsregering under Per-Albin Hansson där Högerpartiet, Bondeförbundet och Folkpartiet deltog. (De två liberala partierna hade återförenats i Folkpartiet 1934). Per-Albin Hanssons idé om nationell sammanhållning från 1928 framstod nu som i allra högsta grad framsynt och förutseende. Nazister och kommunister isolerades som extrema "flygelpartier" och möjliga landsförrädare.

Efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge 1940 var Sverige isolerat mellan det tyska nazistväldet i väster och söder och Sovjetunionen i öster där Sovjet 1940 ockuperat Estland, Lettland och Litauen,

flyttat sin gräns västerut på Finlands bekostnad samt delat Polen med Tyskland.

Utrikespolitiskt innebar krigsåren en svår balansgång för samlingsregeringen. Berättigad kritik har riktats mot våra ekonomiska förbindelser med Tyskland (bland annat försörjde svenska malmgruvor den tyska krigsapparaten med järn) och att regeringen godkände att tyska trupper fick resa genom Sverige. Direkt efter kriget blev det en motsvarande debatt om vad många menade var en svensk och socialdemokratisk undfallenhet mot Sovjet. Framför allt har den gällt utlämningen av baltiska soldater 1946 och Raul Wallenbergs försvinnande i rysk fångenskap.

Inrikespolitiskt rådde borgfred mellan partierna och en omfattande reglering av produktion och konsumtion byggdes upp. Ransoneringsystemet fungerade relativt väl till skillnad från under första världskriget då svält och upplopp var nära även i Sverige. Socialdemokratin fick erfarenheter av näringsliv och eko-

Den 1 september 1939 såg det ut på detta sätt i Stockholm med alla dess tidningar förkunnande att kriget har brutit ut. Foto: Gösta Ask

nomisk styrning som den sedan kunde bygga vidare på efter kriget.

Valet 1940 blev socialdemokratins största seger genom tiderna med 53 procent av rösterna och dessutom en stor seger för Per-Albin Hansson personligen. Han uppfattades nu som en symbol och garanti för Sveriges oberoende. Han blev den förste "landsfadern" och blev också "Per-Albin" med större delen av svenska folket.

I valet 1944 gick kommunistpartiet starkt framåt men det var bara en tillfällig framgång. Det kalla kriget återförde kommunisterna till en roll i marginalen med bara fyra till sex procent av rösterna. Vänstern till vänster om socialdemokratien kom dock ändå att spela en viktig roll under folkhemsepoken, som pådrivare och initiativtagare till vissa av de samhällsändringar som genomfördes.

Neutralitetspolitiken efter andra världskriget

Den socialdemokratiska utrikespolitiska linjen hade lagts fast redan under första världskriget av dåvarande utrikesministern Östen Undén. Det var alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig. Den linjen försökte man tillämpa också under andra världskriget.

Neutralitetspolitiken har sedan dess spelat en stor roll i den svenska utrikespolitiken. Efter andra världskriget innebar den att landet ställde sig utanför de båda försvarsallianser som bildades, i väst genom Atlantpakten Nato, och i öst genom Warszawa-pakten. Sverige försökte också locka de nordiska grannländerna till ett nordiskt försvarsförbund. Det gick dock om intet, eftersom Norge och Danmark kände sig förpliktade att gå in i Nato medan Finland hade särskilda hänsynstaganden att visa gentemot den stora grannen i öst, Sovjetunionen.

Den svenska neutralitetspolitiken, sådan den bedrevs officiellt, innebar att landet måste ha en relativt stor försvarsmakt, eftersom vi inte kunde räkna med stöd från andra länder i händelse av ett krigsutbrott. I praktiken förekom dock samarbete med NATO-länder om åtgärder vid en eventuell sovjetisk aggression.

Trots att högern och Socialdemokraterna alltid hade stått långt ifrån varandra i försvarsfrågan, har situationen närmast krävt att man kommit överens om försvarsbudgeten. Långsiktiga försvarsbeslut har eftersträvat ungefär vart femte år.

Den utrikespolitiska linjen har haft många konsekvenser för den praktiska politiken. Den var ett avgörande argument för Socialdemokraterna och andra politiska partier att avstå från att ansöka om medlemskap i EU till mitten på 90-talet. Den var även ett viktigt argument för att vara aktiv inom andra internationella organ, till exempel Förenta Nationerna, som hade bildats efter andra världskrigets slut. Det var en tydlig svensk ambition att FN skulle spela en viktig roll i arbetet för att hävda världsfreden. Dag Hammarskjöld var FN:s generalsekreterare 1953–61 och som sådan lade sig vinn om att FN skulle stå fritt från stormakterna. Detta bidrog också till Sveriges uppslutning bakom FN.

Första maj demonstration i Stockholm 1960. Tage Erlander och Kanyama Chiume från Nyasaland. Foto: Hernried

Mer än fyra decennier vid makten

En socialdemokratisk minoritetsregering tillträdde 1945 och Socialdemokraterna behöll regeringsmakten ända till 1976, trots Folkpartiets och dess nye partiledare Bertil Ohlins framgångar i valet 1948. Socialdemokraterna regerade alltså nästan oavbrutet i 44 år. En koalition med bondeförbundet 1951–57 efterföljdes av att partiet regerade ensamma som en minoritetsregering. Splittrade borgerliga partier var en starkt bidragande orsak. Bondeförbundet, som senare blev Centerpartiet, ville inte ingå i ett borgerligt block och samverkade både i koalitionsregeringar och i opposition med Socialdemokraterna. Utrikes-

politiskt omfattade partiet också samma syn som socialdemokratin.

Partiledarbyte 1946

Per-Albin Hansson avled hastigt 1946. Efter omröstningar i partistyrelsen och riksdagsgruppen valdes oväntat den tidigare skolministern Tage Erlander till ny partiledare och statsminister framför Gustav Möller. Erlander blev kvar till 1969 och uppfattades mot slutet också som en landsfader under vars regeringstid välfärdsstaten tillkom och Sverige upplevde en unik period av hög tillväxt samt arbete åt alla.

Välfärdsstaten uppstår

Efter andra världskriget fullföljdes den sociala reformpolitik som börjat på 1930-talet. Den skulle senare komma att ytterligare byggas ut på 1960- och 1970-talen. Vi fick en välfärdsstat som byggde på principen om en generell välfärd, alla och inte bara utpekade ”fattiga” skulle få del av välfärden. Barn och gamla stod i centrum för förbättringarna. Det allmänna barnbidraget tillkom 1948 efter ett tiotal års utredande. Pensionerna höjdes 1946, och 1952 kom kommunalt bostadstillägg för folkpensionärer.

Möllers mål att ingen pensionär skulle behöva anlita fattigvården uppfylldes. 1956 ersatte lagen om soci-

alhjälp den förnedrande och stigmatiserande fattigvårdslagen. Semestern förlängdes från två till tre veckor 1953 och en allmän sjukförsäkring tillkom 1955. (Tidigare organiserade många fackföreningar egna sjukkassor på samma sätt som arbetslöshetskassor.) Välfärden byggdes inte främst ut på statlig nivå utan genom en kontinuerlig expansion av den kommunala verksamheten. Småkommunerna sammanfördes genom olika kommunreformer till storkommuner. Den sista stora kommunsammanslagningen stod färdig 1971. I spetsen för den kommunala expansionen, bostadssaneringarna, byggprojekten och trafikprojekten stod ofta starka, enskilda kommunalmän.

”

Strävan till trygghet har alltid stått i centrum för socialdemokratiens politiska arbete - trygghet mot arbetslöshet, trygghet mot nöd och ekonomiska svårigheter. Det finns ingen motsättning mellan denna strävan till trygghet och viljan till frihet. I själva verket utgör känslan av trygghet ett frihetsvärde av enorm betydelse för den enskilda människan. I ett fattigt samhälle får man begränsa sig till ganska grova, generella metoder för att alls kunna nå fram till en praktisk lösning av trygghetsproblemen. I ett rikare samhälle, där standarden stiger och många av de grundläggande frihetsproblemen är lösta, kan man öka ambitionsgraden och ställa upp djärvare mål för politiken. Där kan man medvetet inrikta samhällets åtgärder på sådant sätt, att de vidgar den enskildes frihetssfär, anpassa insatserna efter de enskilda människornas särskilda förutsättningar och därmed öka deras möjligheter att välja hur de vill forma sin tillvaro.

Tage Erlander i Valfrihetens samhälle (Tiden 1962), s 77

Bostadsfrågan var en annan viktig socialpolitisk fråga. Bostadsbyggandet skedde i offentlig regi – 50 000 lägenheter byggdes per år från andra världskriget fram till 1958. Bostadsbristen berodde dels på höjda standardkrav men också på inflyttningen från landsbygden. Det sista stora steget i bostadsbyggandet togs genom Miljonprogrammet, byggandet av en miljon bostäder mellan 1965 och 1975. Det byggdes inte bara bostäder i ytterområdena utan även stadskärnorna i många städer sanerades och byggdes om under 1960- och början av 1970-talet. Stockholms ombyggnad inleddes redan på 1950-talet och här byggdes också ett tunnelbanenät. Den ökade bilismen ledde till väg-

byggen och olika trafikprojekt runt om i landet.

Tage Erlander och andra ledare i den tredje generationen var pådrivande i de olika välfärdsfrågorna, inte minst Möllers efterträdare som socialminister, lantarbetarorganisationen och landsvägsagitatorn Gunnar Sträng som 1955 också blev finansminister. Tage Erlander talade om ”det starka samhället”. Den ökade privata konsumtionen skulle följas av stora offentliga investeringar. Dessa investeringar och den utbyggda välfärden krävde högre skatter.

Alva Myrdal. Efterkrigskonferensen 1943. Foto: Eric Lundqvist

Sven Aspling. Foto: Okänd

Karin Kock. Foto: Hernried

Gunnar Sträng. Foto: Okänd

Den tredje generationens ledare

Statsministern Tage Erlander och finansministern Gunnar Sträng blev ikoner för efterkrigstidens utveckling med höjd levnadsstandard, välfärdsstad och hög sysselsättning. Den ständige statsministern var Erlander, lång som socialdemokratins regeringsinnehav, och försedd med en orubblig förnuftsstro och framstegsoptimism. Sträng var den ekonomiska trygghetens symbol, skenbart ofelbar likt påven i sina konjunkturbedömningar samt med tukt på både arbetsgivare och fackföreningar. En annan viktig ledare i den tredje generationen var Torsten Nilsson som efter att han avgått som partisekreterare fanns i regeringen 1940 – 1971 på viktiga ministerposter som försvarsminister, socialminister och efter Östen Undéns avgång som utrikesminister 1962 – 1971. Två andra framträdande ledare var ”Stor-Sven” och ”Lill-Sven”, det vill säga Sven Andersson och Sven Aspling. Sven Andersson efterträdde Nilsson som partisekreterare men lämnade över till Sven Aspling som hade uppdraget 1948–62 varefter han blev socialminister fram till 1976. Sven Andersson blev både kommunikationsminister och sedan försvarsminister då Torsten

Nilsson lämnade dessa poster samt slutligen också utrikesminister 1973 – 1976.

Under den tredje generationens ledare började kvinnorna träda fram. Den första kvinna som blev statsråd var Karin Kock 1947. Mest känd blev den stridbara Ulla Lindström, statsråd 1954 – 1966, som dock aldrig av Erlander betroddes med ett helt departementsansvar utan fick finna sig i att förestå en ”diversebutik”. Lite tidstypiskt offerades också skolministern Hildur Nygren när koalitionsregeringen med bondeförbundet bildades 1951. Hon ansågs också för svag av Erlander. Frågan är dock vilka krav han ställde på männen. Efter mångårig väntan inträdde Alva Myrdal i regeringen 1966 när Ulla Lindström avgått. År 1967 fick regeringen för första gången två kvinnor då även Camilla Odhnoff blev statsråd. Vid sidan av Ulla Lindström var Inga Thorsson kanske den mest framträdande och pådrivande kvinnan av sin generation. Hon släpptes aldrig in i regeringen men fick en rad utrikespolitiska uppdrag bland annat som FN-ambassadör.

Diskussionsfrågor

- Socialdemokraterna hade makten i Sverige nästan oavbrutet i 44 år, och under den tiden växte stora delar av det välfärdssamhälle vi har i dag fram. Vad möjliggjorde ett så långt regeringsinnehav? Hur påverkades partiet av maktinnehavet?
- Den nya keynesianska ekonomiska politiken som Socialdemokraterna introducerade på 1930-talet var ett svar på den globala finanskrisen, depressionen. Vilka likheter finns mellan den ekonomiska krisen på 1920- och 1930-talet och den senaste finanskrisen som drabbat världen sedan 2008?
- Trettioalet innebar en tydlig omorientering i socialdemokratins politik. De mer direkta resonemangen kring att socialisera industrin ersattes av en tydlig inriktning mot reglering och keynesianism. Välfärdsstaten började byggas upp som något av en ”socialistisk sektor” i samhället, ägd och styrd gemensamt och utan privata vinstintressen. Samtidigt fortsatte huvuddelen av ekonomin att vara privatägd, och politiken fokuserade på att sätta gränser för marknaden genom lagar, avtal och offentliga investeringar. Hur ska vi ha det idag – vad behöver vi äga tillsammans och vad ska skötas på en reglerad marknad?

Striden om pensionerna

Den största reform- och välfärdsfrågan under 1950-talet blev frågan om pensionerna som också utvecklades till en politisk strid. En strid som kom att reaktivera arbetarrörelsen och lägga grundvalen för 1960-talets valframgångar.

Den fråga som dominerade hela 1950-talet var en pensionsreform som skulle ge arbetarna en rimlig tjänstepension. Den allmänna folkpensionen var av gammalt datum, och infördes redan 1914 av en liberal regering. Men förhållandena för de äldre var ändå på många håll usla. Många äldre hade en låg stan-

dard, och levde många gånger på undantag i trånga stugor. När det allmänna tog hand om åldringar var det ofta i form av ålderdomshem där de äldre tvingades sova i stora salar med mycket låg standard. Den ekonomiska ersättningen under ålderdomen, pensionen, var dessutom mycket ojämlig. Tjänstemännen hade genom avtal tillförsäkrat sig en ersättning som stod i förhållande till deras inkomster. Arbetarna hade ofta att nöja sig med enbart statlig folkpension, och hade alltså ingen pension som var kopplat till arbetsinkomst.

I takt med att den allmänna levnadsstandarden steg i hela landet, växte också förväntningarna på att lösa pensionärernas ekonomiska villkor. Hela 1950-talet präglades till stor del av försöken att lösa frågan om en allmän tjänstepension, ATP. Redan 1944 hade den första motionen i frågan lämnats in till riksdagen och den första utredningen tillsattes 1947.

Sammantaget genomfördes tre stora utredningar av allmän tjänstepension innan avgörandet skulle föllas. Den sista lämnade sitt betänkande i början av 1957. Det framträdde tre olika linjer för att lösa pensionsfrågan. Socialdemokraterna ville finansiera allmän tjänstepension genom arbetsgivaravgifter, och att denna pension skulle stå i relation till inkomsten

Tjänstepensionssystemet

ATP-systemet så som det utformades på 1950-talet fortsatte i stort sett att gälla till mitten av 1990-talet. Då beslutade riksdagen om en genomgripande reform av pensionssystemet. Kostnaderna för ATP-systemet var oberoende av den ekonomiska utvecklingen i samhället och beräknade utifrån en viss genomsnittlig livslängd. När tillväxten uteblev under det tidiga 90-talets krisår och medellivslängden ökade utan att ATP-avgifterna höjdes i samma grad så ökade oron för den långsiktiga finansieringen av pensionsystemet. Under åren 1994-1998 tillkom det nya pensionssystemet som är avgiftsbaserat istället för förmånsbaserat. Det nya systemet trädde i kraft 1 januari 1999. Pensionen avgörs nu av livsinkomsten och inbetalda premier, samt av utvecklingen i premiereservfönderna. Det nya pensionsystemet utformades som en kompromiss mellan socialdemokraterna och de fyra borgerliga partierna i riksdagen.

i

Folkomröstningar i Sverige

1922 Förbudsomröstning om försäljning av alkohol. **1955** Omläggning av trafiken till högertrafik. **1957** Allmän tjänstepension. **1980** Energiomröstning om avveckling av kärnkraft. **1994** Omröstning om Sveriges inträde i den Europeiska Unionen. **2003** Om Sveriges deltagande i det tredje steget av EMU (Ekonomiska och monetära unionen).

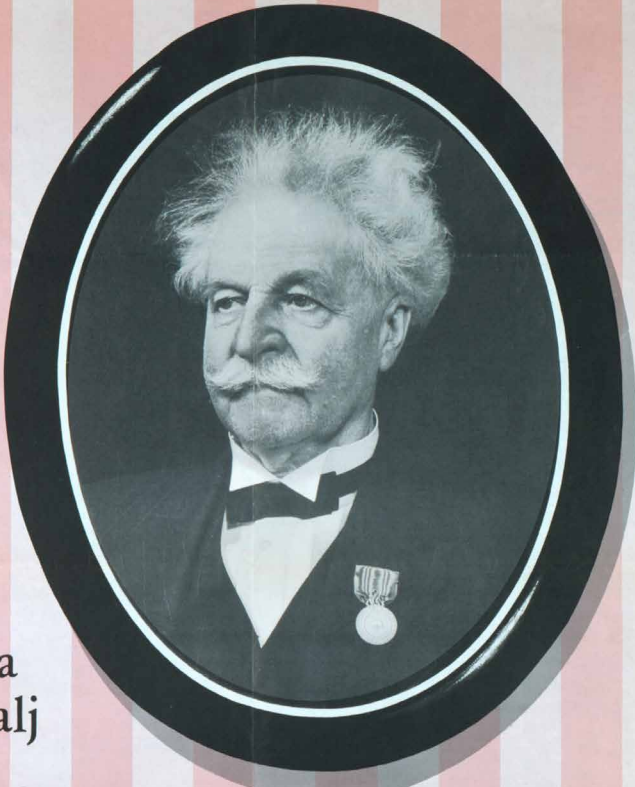
i

under yrkeslivet. Den linjen stöddes av Vänsterpartiet, LO och TCO. Centerpartiet hade en egen linje och ville se höjd folkpension och en frivillig tilläggsförsäkring, garanterad av staten. Högerpartiet och Folkpartiet ville att arbetsmarknadens parter skulle sluta avtal om fonder som skulle förvaltas av företagen. Denna linje stöddes också av SAF, nuvarande Svenskt Näringsliv och fackförbundet SIF, Sveriges industritjänstemannaförbund.

I oktober 1957 hölls en folkomröstning om ATP. Den linje som företrädades av socialdemokraterna och LO fick flest röster. Men resultaten kunde tolkas på olika sätt, Socialdemokraternas linje fick mindre än 50 procent av rösterna. Genom förhandlingar mellan de olika partierna försökte man lösa frågan. Förhandlingarna avbröts i början av 1958 eftersom någon enighet inte kunnat nås. Bondeförbundets representanter i regeringen avgick och en rent socialdemokratisk minoritetsregering bildades. I början av 1958 lades ett regeringsförslag i ATP-frågan som föll vid riksdagens omröstning.

Regeringen hade förklarat att den skulle avgå om förslaget inte gick igenom. Riksdagens andra kammare upplöstes därför och extraval utlystes. Valet hölls den 1 juni 1958 och blev en framgång för Socialdemokraterna och en svår motgång för Folkpartiet.

Men fortfarande hade inte Socialdemokraterna tillräckligt stöd i riksdagens andrakammare för att få igenom sin politik. I mars 1959 lade regeringen ett nytt förslag i ATP-frågan. Den folkpartistiske riks-

**gärna
medalj**

men först

REJÄL PENSION

socialdemokraterna

dagsledamoten Ture Königson meddelade att han skulle lägga ner sin röst i den avgörande omröstningen, trots att Folkpartiet var emot regeringens förslag. Hans skäl var att endast regeringen hade ett genomarbetat förslag, de två andra förslag som fanns var bara principförslag. Vid omröstningen 1959 blev det 115 röster för regeringens förslag mot 114 för avslag och en nedlagd röst, som gjorde att regeringens förslag godkändes av riksdagen. En folkpartist som valde att inte följa sitt partis linje avgjorde alltså ATP-frågan i riksdagen. Den 1 januari 1960 trädde ATP i kraft och 1963 kunde de första ATP-pensionerna betalas ut.

Frågan om svenska atomvapen

Den andra stora politiska frågan på 1950-talet var om Sverige också skulle skaffa sig atomvapen. Sverige hade det tekniska kunnandet och en del såg besparingsmöjligheter i försvarskostnaderna genom atomvapnens avskräckande effekt. Överbefälhavaren begärde att frågan skulle utredas 1954. S-kvinnor som anfördes av Inga Thorsson tog tydlig ställning emot kärnvapen vid sin kongress 1956 medan SSU var både för och emot. Flera av de äldre i partiet var också mot kärnvapen, bland annat Ernst Wigforss och Östen Undén. Förespråkare var närmast Per Edvin Sköld,

medan Erlander vacklade i sin inställning. En kompromiss på kongressen 1958 landade i behovet av att studera frågan. En studiegrupp tillsattes i partiet sent 1958 med Erlander som ordförande och Olof Palme som sekreterare. I december 1959 kom en rapport från en enhällig studiegrupp som sade ”i dagens läge övervägande skäl talar mot beslutet om en tillverkning av svenska atomvapen.” Detta slogs sedan fast av partikongressen 1960, och därmed var också denna problematiska fråga avförd från socialdemokraternas dagordning.

Första maj demonstrationen i Stockholm 1957. Kvinnor demonstrerar mot atomvapnen. Foto: Svenskt Fotoreportage

I efterkrigstidens Sverige ökade levnadsstandarden i raketfart. Bostadsinteriör 1954. Sven Vikström med familj. Foto: Okänd

En aktiv arbetsmarknadspolitik

Sverige, som stått utanför kriget, kunde under efterkrigstiden dra nytta av uppbyggnaden i Europa som tog lång tid – inte minst i Tyskland. Svensk industri var intakt och exporten ökade till länder som var under uppbyggnad. Bortsett från en smärre kris, med stigande inflation och ekonomiska problem, i början av 50-talet, den så kallade Korea-krisen, kunde vi notera 25 år av kraftig tillväxt, stora rationaliseringar, standardhöjningar och omfattande reformverksamhet.

Den fulla sysselsättningen spelade en stor roll och arbetsmarknadspolitik utvecklades genom den så kallade Rehn-Meidner-modellen på 1960-talet. Den innebar att det skulle bedrivas en aktiv arbetsmarknadspolitik som såg till att utbilda och hålla de ar-

betslösa i gång i största möjliga utsträckning. Staten skulle ge bidrag till personer och företag som fick sysselsättning genom aktiva insatser. Arbetskraften skulle vara rörlig, flytta till branscher och företag som expanderade och till regioner där efterfrågan var hög. Flyttbidrag blev tidigt ett flitigt använt instrument.

Det var framgångsrikt så till den grad att protesterna växte. ”Vi flytt int!” blev en norrländsk slogan på 1970-talet och förkortningen på Arbetsmarknadsstyrelsen, AMS, uttyddes Alla Måste Söderut. För att möta kritiken utformades regionalpolitiken i slutet på 1960-talet. Man började fråga sig varför arbetskraften skulle flytta till företagen och inte tvärtom. Företag fick bidrag för att utlokalisera verksamhet till orter med en svag arbetsmarknad.

Jämställdhetsreformer

Männen räckte inte till för att fylla den svenska arbetsmarknadens behov. Från 1950 till 1970 fördubblades antalet kvinnor i LO. Antalet förvärvsarbetande kvinnor tredubblades 1950-1990. För att kvinnor skulle kunna delta på arbetsmarknaden krävdes en massiv utbyggnad av barnomsorgen. Vid 1950-talets slut fanns 10-15 000 platser, 1971 runt 90 000 och 1990 ca 400 000. Behovet av mer arbetskraft drev på i jämställdhetsfrågorna som uppmärksammades på partikongresserna 1960 och 1964 samt blev en stor fråga på extrakongressen 1967.

Socialdemokraterna gjorde mycket framgångsrika

Första maj demonstration 1975 - Daghem åt Johan! Foto: Okänd

riksdagsval 1962, 1964 och 1968. Kommunalvalet 1966 gav dock ett för sin tid lågt resultat. Socialdemokraterna uppfattades som trötta och idéfattiga, vilket fick partiledningen med Tage Erlander i spetsen att sammankalla en extra partikongress 1967 under temat "Ökad jämlikhet". Det hade blivit uppenbart att tillväxtpolitiken dels inte undanröjt alla gamla klassklyftor, dels skapat en rad nya samhällsproblem. En ny underklass hade växt fram i förorter och stora bostadsområden.

Ett annat viktigt område för Socialdemokraterna var utbildningssystemet som nu förändrades i grunden. Det gamla systemet med kortvarig folkskola för alla och realskola för några ersattes av den nioårig grundskola för alla genom riksdagsbeslut 1962 och en gymnasieskola för nästan alla 1971. Den högsta utbildningen byggdes ut även om den stora expansionen skulle komma med högskolorna på 1970-talet.

En rad "nya" frågor aktualiserades under 1960-talet, inte minst genom ungdomarna och dessa frågor utgjorde grundvalen för nya eller nygamla sociala rörelser. Jämställdheten mellan kvinnor och män började på allvar att diskuteras då kvinnorna nu utgjorde en väsentlig andel på arbetsmarknaden. Välfärdsstatens utbyggnad skedde i huvudsak med kvinnoarbetskraft och inom industrin räckte inte heller männen till. Med fler kvinnor på arbetsmarknaden kom krav på barnomsorg och mer jämlikt delande av hemarbete och omsorgen av barnen. Miljöfrågorna började uppmärksammas då olika kemikalier frikostigt hade börjat användas inom både jordbruk och industri. Den höjda arbetstakten och ökande stressen under sextioalet bidrog också till att aktualisera arbetsmiljöfrågorna.

Sextioalet blev en tid av förändringar med liberala, socialdemokratiska och ännu mer vänsterinriktade sociala och politiska vindar. Sekulariseringen av samhället var tydlig. Likaså utmanades en rad förbud och tabun. Diskriminerande strukturer och lagstiftning började avvecklas.

Utvandrarlandet blir invandrarland

Fram till 1920-talet hade utvandringen av fattiga från Sverige varit mycket omfattande. På 1930-talet svängde detta om, till följd av hårda tider i USA och bättre tider i det nya Folkhemssverige. Inför och under andra världskriget skedde en viss flyktinginvandring av judar och politiska flyktingar från nazistkontrollerade delar av Europa – något som väckte kritik bland stora delar av dåtidens svenska höger.

Efter andra världskriget hade Sverige en omfattande arbetskraftsinvandring. Framåt 1960-talet räckte inte ens tillskottet av kvinnor som lönebetald arbetskraft räckte för att täcka Sveriges behov. En majoritet av arbetskraftsinvandrarna var finländare och andra nordiska medborgare men det fanns också betydande inslag av invandrare från Italien, dåvarande Jugoslavien, Grekland och Turkiet.

Invandringen skedde till de större städerna och industrikomplexerna, där behovet av arbetskraft fanns. Några gränskommuner till Finland och Norge fick en hög andel utländska medborgare och finländarna blev en stor befolkningsgrupp i flera kommuner, främst i Mellansverige. Den rännen av politiska flyktingar Sverige alltid mottagit växte också med förbättrade kommunikationer. Syrianer från Turkiet och Mellanöstern samt chilener efter 1973 blev de första större, utomeuropeiska invandrargrupperna i Sverige.

Utländska medborgare som hade uppehållstillstånd

fick rösträtt i kommunal- och landstingsvalet 1976 men det första valet där invandrare utan medborgarskap fick rösta blev i viss mån en besvikelse med ett valdeltagande på bara 60 procent. Få anade då att valdeltagandet bland utländska medborgare därefter skulle sjunka ytterligare för att på 2000-talet ligga på ungefär 35 procent.

Invandrarna var i än högre grad än kvinnorna underrepresenterade i valda församlingar och är det fortfarande. I boken "Beslutsfattarna" från 1996 om den socialdemokratiska riksdagsgruppen behandlas kvinnornas representation liksom frågorna om social representativitet och åldersrepresentativitet. Invandrarna nämns inte. Danskfödda Grethe Lundblad från Helsingborg, riksdagsledamot 1968-91, kan ha varit en av de tidiga representanterna. Erkki Tammenoksa från Stockholm var med och bildade den första finskspråkiga socialdemokratiska organisationen, en fackklubb inom Metall 1965. Han blev senare riksdagsledamot 1982-91. Den Finlandfödda textilarbeterskan Lahja Exner var riksdagsledamot från Borås 1979-94 samt ledamot i partistyrelsen 1981. Med Juan Fonseca, född i Colombia, riksdagsledamot 1994-98 fick socialdemokratin sannolikt sin första ledamot med utomeuropeisk bakgrund. Först efter valet 2002 blev en större grupp födda utanför Europa socialdemokratiska riksdagsledamöter. Det första socialdemokratiska statsrådet som var född utomlands blev justitieministern Laila Freivalds, född i Lettland.

Diskussionsfrågor

- Vilka faktorer var viktigast för den starka ekonomin i Sverige efter andra världskriget?
- Hur viktigt har jämställdhetsreformer som gjort det möjligt för kvinnor att förvärvsarbeta varit för den ekonomiska utvecklingen?
- Sverige har varit alliansfritt sedan före första världskriget. I alla fall officiellt sett. Är det viktigt att bevara alliansfriheten även framöver? Varför det?

Partiledarbyte 1969

Tage Erlander avgick på partikongressen 1969 efter 23 år som partiordförande och statsminister. Återigen stod partiet inför ett partiledarskifte, denna gång planerat och förberett i god tid jämfört med när Per-Albin Hansson oväntat och hastigt avled 1946. Även denna gång valde partiet generationsskiftet, 1946 hade man valt den då rätt okände Erlander fram-

för veteranen Gustav Möller. Nu föll valet på Olof Palme, Erlanders unge och mångåriga medarbetare. Med Palme sökte partiet en ledare i takt med tiden, en som kunde vitalisera partiet i förhållande till de radikala ungdomsgrupperna. De internationella frågorna lyftes fram, solidariteten med tredje världen betonades.

Olof Palme (1927 – 1986)

Palme var socialdemokratisk partiordförande från 1969 och till sin död den 28 februari 1986. Han var statsminister mellan 1969 och 1976 samt mellan 1982 och 1986.

Olof Palme kom från ett borgerligt hem, präglad av den överklass på Östermalm som det var. Han övertygades i tidiga ungdomsår av socialdemokratis idéer. Han verkade inom SSU under 1950-talet och anställdes redan 1953 av Tage Erlander i statsrådsberedningen. Han hade en enorm arbetskapacitet och fick efterhand allt mer ansvarsfulla arbetsuppgifter.

Han invaldes i riksdagens första kammare 1957 och inträdde i regeringen 1963. Mellan 1965 och 1967 var han kommunikationsminister och därefter utbildningsminister till dess att han år 1969 blev statsminister.

Han förknippades med många kontroversiella och starka uttryck. Han kallade Franco-regimen i Spanien för "satans mördare" och den polismästare i Prag som lydigt följde den sovjetiska ockupationsmaktens order benämnde han "diktaturens kreatur". Mest beryktat var kanske hans jämförelse av USAs bombningar av Hanoi julen 1972 med förtryck i Sydafrika, utrotningsläger i Polen och andra våldsdåd genomförda av samvetslösa regimer.

Olof Palme var redan under sin livstid en kontrover-

siell person i borgerliga kretsar och från vänsterns sida. Som partiledare utsattes han för hårda smutskastningskampanjer. Efter 1982 handlade dessa mycket om de sovjetiska ubåtskränkningarna.

Palme genomförde under sin regeringstid betydelsefulla reformer av arbetslivet, där medbestämmande och anställningsskydd var de viktigaste. Han stod i spetsen för reformer som skulle öka löntagarnas inflytande på sina arbetsplatser. Under hans andra statsministertid genomfördes också löntagarfonder. Vidare genomfördes under hans tid en rad utbildningsreformer, inte minst den studiesociala förändringen med studiebidrag och studielån bar hans märke. Palme var också en framsynt miljöpolitiker. Tidigt pekade han på det resursslöseri som präglade västvärlden och han manade på för att få en ändrad syn på konsumtionen av varor och ändliga resurser.

Han var en hängiven internationalist, med många uppdrag på den internationella politiska scenen. Han hävdade de små nationernas rätt till självbestämmande. Han mäklade fred mellan Iran och Irak i deras krig och han ledde en FN-grupp med uppgift att formulera en strategi för "gemensam säkerhet", en rapport som förebådade det kalla krigets slut.

Olof Palme mördades på öppen gata i Stockholm 28 februari 1986. Mördaren har hittills inte kunnat fällas i en lagakraftvunnen dom.

1970-talets frågor

Den långa perioden av hög ekonomisk tillväxt i Sverige planade ut under 1970-talet. År 1974 inträffar den så kallade oljekrisen när att de oljeproducerande ländernas kartell OPEC drastiskt höjde oljepriset vilket gjorde att hela västvärlden dök ned i en lågkonjunktur. Som ett litet exportberoende land drabbas Sverige hårt. Under lågkonjunkturen på 1970-talet uppstod också specifika branschkriser inom främst varvs-, teko- och stålindustrierna.

Från början av 1970-talet genomfördes en storsatsning på en ny energikälla som skulle komma att ha direkt politisk betydelse. Sveriges första kommersiella kärnkraftsreaktor som fortfarande är i drift, Oskarshamn 1 togs i bruk 1972. Totalt byggdes tolv reaktorer på fyra platser varav de i Barsebäck väckte mest protester.

En rad reformer genomfördes i början av 1970-talet. På jämställdhetens område genomfördes 1971 särbeskattningen. Gifta kvinnor fick ekonomisk självständighet och blev nu beskattade på samma sätt som män. Jämställdheten manifesterades också i att moderskapspenningen från 1955 ersattes av föräldraförskringen 1974. Mannen fick nu samma rätt att vara

hemma och ta hand om barnen som kvinnan. En rätt som bidrog till att öka männens ansvarstagande för hem och barn. En annan viktig frihetsreform för kvinnorna var fri abort.

Under vintern 1969 utbröt en vild strejk vid statliga LKAB:s gruvor i Kiruna. Den manifesterade tydligt de problem inom arbetslivet som diskuterades inom fackföreningsrörelsen liksom inkomstskillnaderna.

I rask takt fick Sverige under 1970-talet en helt ny arbetsrätt som påtagligt flyttade fram löntagarnas positioner. Arbetsmiljölöslagstiftningen skärptes avsevärt. Arbetsgivarnas ansvar för en god arbetsmiljö betonades och det blev exempelvis möjligt för skyddsombuden på arbetsplatsen att stoppa produktionen om han eller hon ansåg att det förelåg fara för liv och hälsa om arbetet fortsatte. Anställningstryggheten förbättrades i och med att lagen om anställningsskydd (LAS) infördes. Dessutom infördes också medbestämmandelagen (MBL) som var tänkt att ge löntagarna större inflytande över förhållandena på arbetsplatserna.

Den solidariska lönepolitiken medförde också att det fanns ett outnyttjat löneutrymme i många före-

Arbetsgruppen som utformade förslaget om löntagarfonder. Carl Lidbom (SAP), Rune Molin (LO), Rudolf Meidner (LO), Kjell-Olof Feldt (SAP), Anna Hedborg (LO) samt PO Edin (LO). Foto: Okänd

”

Historien är inte död. Det lärde jag mig när jag for omkring och undersökte amerikanska bolag i Latinamerika.

Bolagsherrarna ville inte höra talas om det förflutnas synder. Men resultatet av det förflutna synder – marken, byggnaderna, maskinerna, kort sagt: kapitalet – ville de givetvis inte avstå från. Det var helig privategendom och fick inte röras.

Historien är viktig därför att resultatet av den finns kvar. Det förflutna ger fortfarande avkastning. Det förflutna ger fortfarande makt. I Sverige lika väl som i Latinamerika.

Den här boken visar hur du kan utforska arbetets och kapitalets historia på din egen arbetsplats. Det är en praktisk handbok som beskriver hur man bär sig åt när man undersöker ett jobb – i världen, i hembygden, i företaget, hos facket, i skolan, hos yrkesinspektionen, i släktforskningen, i taxeringskalendern, i brev och dagböcker, på museum, hos försäkringsbolaget, inför domstol, i uppfinningar och på många andra sätt.

Sextio år efter erövringen av den politiska demokratin står svensk arbetarrörelse nu beredd att erövra den ekonomiska demokratin. Det kräver en ny bild av företaget, en bild som sätter arbetet och arbetarna i centrum. Utgångspunkten är din egen erfarenhet – den här boken visar vad du kan göra av den. Gräv där du står!

Ur "Gräv där du står – Hur man utforskar ett jobb" av Sven Lindqvist, 1978

tag som hade större lönebetalningsförmåga än den genomsnittliga löneutvecklingen. Dessa övervinster skapade oro i löntagarleden och det fackliga svaret på frågan vid 1976 års LO-kongress blev löntagarfonder. Övervinsterna skulle bli till fackligt kontrollerade ägarandelar, som skulle öka det demokratiska inflytandet över näringslivet. Förslaget till löntagarfonder ändrades flera gånger och blev efter S-segern 1982 till en vinstdelningsskatt till regionala fonder. Fonderna

avvecklades 1992 och dess medel gick till att förstärka pensionssystemet och forskningen

Diskussioner om kärnkraften präglade en stor del av den politiska debatten under 1970- och 80-talen. Kärnkraftsdebatten kulminerade i viss mån i folkomröstningen 1980 även om debatten kring avvecklingen av de tolv kärnkraftsreaktorerna därefter har fortsatt. Kärnkraftverket Barsebäck stängdes helt 2005.

Valnederlaget 1976

Socialdemokraterna förlorade regeringsmakten efter 44 år 1976. En ny ledare för Centerpartiet, Torbjörn Fälldin, förde för första gången in Centerpartiet i ett nära samarbete med Folkpartiet och Moderaterna, som Högerpartiet nu bytt namn till. Regerandet gick dock inte särskilt bra, och det blev fyra borgerliga regeringar på två valperioder. Centern ansågs ha fällt Socialdemokraterna i valet med hjälp av kärnkraftsfrågan. Men kärnkraften kom sedan att skapa motsättningar inom borgerligheten eftersom varken Folkpartiet eller Moderaterna var emot kärnkraften.

Arbetslösheten var jämfört med tidigare hög och statens budgetunderskott växte. I valet 1982 vann Socialdemokraterna och kom tillbaka i regeringsställning.

En glad Olof Palme firar valsegern 1982. Foto: Okänd

Den fjärde generationen ledare

Palmes regering efter valet 1973 blev hans första regering där han själv valt statsråden. Den kan sägas representera den fjärde generationen socialdemokratiska ledare. Här fanns namn som Ingvar Carlsson, Kjell-Olof Feldt, Sten Andersson, Birgitta Dahl, Anna-Greta Leijon och Tage G Petersson. Kjell-Olof Feldt blev 1982 ny finansminister och Ingvar Carlsson fick en roll som vice statsminister. Sten Andersson var redan partisekreterare sedan 1962, men blev från 1985 statsråd (socialminister och sedan utrikesminister). Tage G Petersson hade precis som Ingvar Carlsson olika ministeruppdrag och slutade sin politiska karriär som talman i riksdagen. Den fjärde generationen var formad av det sena 1940- och tidiga 1950-talet med kallt krig och en begynnande välfärd.

Fler kvinnor som statsråd

Palmes regering 1973 hade också först fyra och sedan även fem kvinnliga statsråd vilket då ansågs som många och ett uttryck för jämställdhet. Utöver veteranen Alva Myrdal fanns Gertrud Sigurdsen, Nancy Eriksson (senare Sveriges första kvinnliga landshövding) och Anna-Greta Leijon. Sigurdsen blev senare socialminister och Leijon var både arbetsmarknads- och justitieminister. År 1974 tillfördes också Lena Hjelm-Wallén som strax skulle fylla 31 år. Hon slog därmed Östen Undéns gamla rekord från 1917, denne var drygt 31 år vid utnämningen. Birgitta Dahl blev statsråd 1982, senare miljö- och energiminister samt riksdagens talman 1994-2002. Ingvar Carlsson fortsatte efter Palmes död med "Palmes statsråd" på olika centrala poster fram till nederlaget 1991 Carlsson hade i valrörelsen 1994 lovat att en socialdemokratisk regering skulle ha lika många män som kvinnor, han höll sitt löfte för elva av de tjugotvå statsråden var kvinnor.

Kamp för sexuell likaberättigande

Under 1970-talet togs de första stegen i en ny frihetsrevolution, kampen för sexuell likaberättigande. Fram till 1934 hade homosexuella samlag varit olagliga och straffades med straffarbete i upp till två år. Det var (S)-riksdagsmannen Vilhelm Lundstedt som såg till att denna bestämmelse avvecklades. Homosexuella handlingar var fortsatt olagliga fram till 1944. Därefter var de inte kriminella, men stämplades som en mentalsjukdom fram till 1979.

RFSL, Riksförbundet för homosexuella, bisexuella och transpersoners rättigheter bildades 1950 och blev mer politiskt aktivt på 1970-talet. Förbundet arbetade bland annat för att sjukdomsstämpeln skulle avskaffas. En aktion utanför Socialstyrelsen 1979 resulterade i att den nyutträdde chefen för Socialstyrelsen, folktoppartisten Barbro Westerholm, avskaffade sjukdomsstämpeln av homosexualitet. Mellan 1978 och 1984 arbetade den statliga Homosexutredningen med att ta bort kvarvarande diskriminering mot homosexuella i lagstiftningen, vilket skedde successivt.

Fortsatta landvinningar för HBT-personers lika rättigheter

Sverige fick en partnerskapslag 1995 som gav samkönade par samma civilrättsliga skydd som i ett äktenskap, en första form av diskrimineringskydd inom arbetslivet samt år 2003 ett förbud mot hets mot folkgrupp på grund av sexuell läggning. Pridefestivalen i Stockholm hölls för första gången 1998 och har sedan dess blivit ett växande arrangemang som inget politiskt parti nonchalerar. Under 2000-talet kom flera viktiga reformer t.ex. homosexuella pars rätt till adoption och om en ändring i sambo- och äktenskapslagstiftningen så att den gällde lika oavsett kön.

Diskussionsfrågor

- Sveriges minoriteter och invandrare var länge osynliggjorda i det svenska samhället, inte heller socialdemokratin uppmärksammade dem fullt ut. Vad kan vi lära oss av detta?
- Sedan slutet på 1960-talet har skarp kritik riktats mot socialdemokratisk "betongpolitik", en okänslighet för hur enskilda människor påverkas av de politiska beslutens konsekvenser. Det har till exempel handlat om vårt stöd till folkomflyttningarna i Sverige mot städerna, om okänslighet i samband med olika rivningar av äldre bebyggelse och om olika trafikfrågor. Hur ser du på detta? Vilka fel har gjorts? Kunde partiet ha gjort andra val och vilka val bör göras i dag när? Utgå gärna ifrån historien och nuläget på din egen ort.
- Sedan 1970-talet har miljö- och klimatfrågorna blivit allt viktigare. Hur kan Socialdemokraterna kombinera hänsyn till miljön och en god ekonomisk utveckling?
- Löntagarfonderna var ett försök att skapa ekonomisk demokrati, något som periodvis har varit en stor fråga under arbetarrörelsens historia. Var löntagarfonderna dömda att misslyckas? Hur ska man se på frågan om ekonomisk politik i dag?

4.

Socialdemokraterna efter 1980

När Socialdemokraterna kom tillbaka till makten år 1982 inledde den tillträdande finansministern Kjell-Olof Feldt med en jättelik devalvering. Den svagare kronan gav skjuts åt den svenska exporten, och därmed hela ekonomin. Nu lanserades en ekonomisk politik under benämningen den tredje vägens politik. Den innebar att man skulle både spara och expandera sig ur krisen.

Under 1980-talet sjönk arbetslösheten och aktiviteten i ekonomin ökade. Men samtidigt gick inflationen i höjden och ekonomin blev allt mer överhettad efter att kreditgivningen och valutahandeln hade avreglerats under mitten av 1980-talet. När socialdemokratin ville kyla ner ekonomin med olika åtgärder uppstod en häftig debatt mellan den fackliga och den politiska arbetarrörelsen. LO kritiserade den nya ekonomiska politiken hårt. Rosornas krig blev en benämning på denna konflikt.

I februari 1986 blev mordet på Olof Palme en trau-

matisk upplevelse för hela svenska folket. Till efterträdare valdes Ingvar Carlsson, Palmes vapendragare sedan decennier och vice statsminister. Carlsson var partiledare i tio år. Under hans tid stod krispolitiken i centrum. Svårigheterna att få kontroll över en skenande ekonomi, problemen att hålla ihop arbetarrörelsens båda grenar i en svår tid var andra inslag under Carlssons tid som statsminister.

Partiet firade dock sitt hundraårsjubileum 1989 i god stämning. Man hade inte bara segrat 1982 utan också vunnit de två följande valen. Ekonomin föreföll vara på rätt köl igen och nya reformer diskuterades. Ingvar Carlsson var med om att lägga grunden för en radikal förnyelse av politiken på väsentliga områden. Det gällde skattepolitiken, europafrågan, försvarspolitik och energipolitiken.

Europa var i förändring, på hösten föll diktaturerna i Östeuropa och Tyskland återförenades året därpå. 1991 upplöstes även Sovjetunionen.

Den 1 januari 1995 blev Sverige fullvärdig medlem i EU efter ett ja i folkomröstningen 1994. Foto: iStockphoto

Ingvar Carlsson. Partiordförande 1986 – 1996 och statsminister i två perioder. Foto: Mattias Vepsä

EU-medlemskapet

Efter andra världskriget bildades samarbetsorganisationen EEC av sex medlemsländer på kontinenten. Avsikten var att öppna gränserna för handeln mellan länderna och skapa ett ökat samarbete. Samtliga sex länder tillhörde militäralliansen Nato.

Samarbetet växte successivt – dels genom att fler medlemsländer tillkom och dels genom att arbetet inriktades på fler områden där samarbetsorganen också fick allt större befogenheter. Idag går organisationen under namnet EU, den europeiska unionen.

I Sverige diskuterades i slutet av 1960-talet om en anslutning till EEC. Sverige stannade dock vid ett frihandelsavtal 1972. Främsta orsaken till detta var att socialdemokratin inte fann medlemskapet förenligt med alliansfriheten.

Efter att förändringarna i Östeuropa inletts och muren fallit gjorde regeringen Carlsson bedömningen att det säkerhetspolitiska läget förändrats tillräckligt mycket för att lämna in en ansökan om medlemskap i EU. Tidigare hade partiet varit skeptiskt för att inte säga negativt, men nu bytte man fot. De ekonomiska och politiska fördelarna med att ingå i unionen fullt ut ansågs väga tyngre än faran för ett försvagat demokratiskt inflytande och en EU-anpassning av svensk

lagstiftning med de risker detta kunde innebära för arbetarrörelsens landvinningar.

Det ekonomiska samarbetet utvidgades genom att varor, tjänster, kapital och människor fritt ska kunna röra sig över nationsgränserna inom EU. Dessutom påbörjades den monetära unionen genom olika steg, bland annat genom att valutornas växelkurser knöts hårdare till varandra, en självständig riksbank infördes i de olika länderna samt genom att de förband sig att hålla sig inom ekonomiska ramar.

I januari 1999 infördes den gemensamma valutan euro som betalningsmedel ett flertal av de dåvarande medlemsländerna i EU. Den svenska socialdemokratin var splittrad i frågan – anhängarna såg en övergång till euro som ett viktigt steg i den europeiska integrationen medan motståndarna oroade sig för de ekonomiska och demokratiska konsekvenserna av den monetära unionen. En extra partikongress i mars 2000 förordade ett ja till euron som valuta, men i den folkomröstning som genomfördes i september 2003 vann nej-sidan. Den ekonomiska nedgång som följde på den internationella finanskrisen 2008 drabbade enskilda euroländer svårt och påfrestningarna väcker frågor om det gemensamma valutaområdets framtid.

Göran Persson. Partiordförande och statsminister 1996 – 2007. Foto: Mattias Vepsä

Krisen under 1990-talet

Början av 1990-talet var ekonomin överhettad och Socialdemokraterna fick problem med att få igenom sina förslag i riksdagen. Regeringen Carlsson tvingades avgå år 1990 för att sedan återkomma. En rad politiska skandaler dök upp och drevjournalistiken föddes på allvar. Valet 1991 resulterade i en borgerlig fyrpartiregering som dock var i minoritet och behövde stöd från det invandrar- och främlingsfientliga Ny Demokrati för att få igenom sin politik i riksdagen.

Den starka konjunkturuppgången i slutet av 1980-talet hade dock snabbt förbytts i en ännu kraftigare nedgång under 1990-talets första år, då mer än en

halv miljon jobb försvann. Sverige dök ned i sin djupaste kris sedan 1930-talet. Industrisysselsättningen sjönk snabbt under 1990-talets första år. Nästan vart fjärde industrijobb försvann mellan 1990 och 1994. Först i slutet av år 1997 började sysselsättningen åter öka. Tjänstesektorn, framför allt den privata, svarar för hela den sysselsättningstillväxt som har skett på arbetsmarknaden sedan 1997.

Regeringen Bildt tvingades göra upp med Socialdemokraterna om såväl ekonomiska krispaketet som sakfrågor som ett ändrat pensionssystem.

Tiden efter krisen

Efter valet 1994 återkom Socialdemokraterna i regeringsställning. Nu blev Göran Persson finansminister och genomdrev ett program för att skapa balans i statens finanser genom ett omfattande nedskärningsprogram och stora skattehöjningar.

1996 avgick Ingvar Carlsson vid en extra partikon-gress. Partiledarskiftet skedde planerat och var aviserat i god tid. Ändå präglades skiftet av stor dramatik sedan den första kandidaten, Mona Sahlin, fallit bort efter en kontokortsskandal. Till slut enades partiet om att välja Göran Persson till dess sjätte ordförande.

Under Göran Perssons statsministertid skapades ett statsfinansiellt ramverk som syftar till att undvika budgetunderskott och stor statsskuld. Samtidigt genomfördes ett omfattande kunskapslyft där anställda och arbetslösa erbjöds möjlighet att läsa in gymnasiekompetens. Dessutom utökades antalet högskoleplatser kraftigt och nya regionala högskolor startades.

Socialdemokraterna gick bakåt i valet 1998 till följd av den hårda budgetsaneringspolitiken. Vänsterpartiet hade dock gått framåt kraftigt till följd av sin kritik mot densamma. Efter valet inleddes ett budget-samarbete med Vänster- och Miljöpartiet som skulle pågå i åtta års tid.

Göran Perssons ambition var att Sverige skulle bli ett föregångsland för en hållbar utveckling. Staten stimulerade resursbesparande verksamheter på olika sätt. En oljekommission tillsattes med uppgift att hitta lösningar på hur Sverige ska ersätta fossila bränslen som energikälla. Två kärnkraftverk avvecklades och en tämligen omfattande skatteväxling genomfördes, där skatt på energi vägde allt tyngre.

Vid millennieskiftet hade den för svenska förhållanden skyhöga arbetslöshet som var arvet efter kris och budgetsanering halverats, och väljarna belönade Socialdemokraterna med en seger i valet 2002.

Diskussionsfrågor

- Det sägs att det blivit svårare att genomföra socialdemokratisk politik sedan 1980. Stämmer det, och vad beror det i så fall på?
- Vad betyder ordet "globalisering"? Vilka möjligheter ger rörligheten av kapital och människor, och vilka nya problem uppstår i globaliseringens spår? Vad gör till exempel EU:s fria rörlighet med fackförbundens möjligheter att försvara kollektivavtalen mot lönedumpning?
- Vilken betydelse har kommunismens fall i Östeuropa och Sovjetunionen haft för Socialdemokraterna? Har kommunismens kris smetat av sig på socialdemokratin? Varför det? Har kommunismens fall gjort det lättare för oss att kalla oss socialister? Kallar du dig socialist?
- Socialdemokraterna har vacklat i sin syn på EU-medlemskapet. Många medlemmar har också varit tveksamma till det. Vad vill Socialdemokraterna med medlemskapet i EU?
- Vilken betydelse hade 1990-talskrisen och den ekonomiska budgetsaneringen under Göran Persson för Sverige och Socialdemokraterna? Vad gjorde vi bra och vad blev mindre bra? Är full sysselsättning, i den utsträckning som tidvis uppnåddes före 1990-talskrisen, möjlig att uppnå och hur kan vi göra det? Vad betydde budgetsaneringen efter 1990-talskrisen för kommunernas ekonomi?

Borgerlig allians inför valet 2006

Under de kommande åren ökade arbetslösheten igen och en borgerlighet som vädrade morgonluft angrep Socialdemokraterna för att ha svikit den fulla sysselsättningen. Man pekade på de stora grupper som stod utanför den ordinarie arbetsmarknaden oavsett om de var öppet arbetslösa, i arbetsmarknadspolitiska åtgärder, sjukskrivna eller hade sjukersättning. Allt lades samman och benämndes ”utanförskap”.

Arbetslösheten var också en av de frågor som avgjorde valet 2006 då Socialdemokraterna förlorade regeringsmakten till en regeringsallians av fyra borgerliga partier. Moderaterna spelade en huvudroll, inte minst genom att lansera sig som ett nytt parti som gått mot mitten och tänkt om i flera viktiga frågor. Moderaterna kallade sig nu ”de nya Moderaterna” och ställde

2007 valdes Mona Sahlin till partiordförande. Den sjunde i ordningen - och den första kvinnan på posten. Foto: Magnus Selander

som mål i utsikt: att alla som befann sig i utanförskap skulle ha ett arbete.

I samband med valnederlaget meddelade Göran Persson att han skulle avgå som partiledare.

Fredrik Reinfeldt och den borgerliga fyrtipartiregeringen har sedan maktövertagandet 2006 arbetat med att omvandla Sverige i borgerlig riktning. Inte sedan den allmänna rösträtten infördes har en borgerlig regering styrt Sverige så länge. Inte heller har någon från högern haft en statsministerpost så länge.

Regeringspolitiken har riktats mot tre hörnspelare för den socialdemokratiska välfärdsmodellen. Genom att kraftigt sänka a-kassan och göra fackligt medlemskap dyrare har maktbalansen som existerat sedan Saltsjöavtalet 1938 rubba till kapitalets förmån. Genom att försämra statens socialförsäkringar efterfrågar människor istället privata försäkringar. Slutligen ska de gemensamma välfärdstjänsterna privatiseras och ges ökad marknadsstyrning.

Reinfeldtregeringen har sänkt skatterna med 100 miljarder under den första regeringsperioden. Attacken mot fackföreningsrörelsen har varit framgångsrik. Antalet medlemmar i LO-förbunden var 2008 totalt 1 700 000 personer. I december 2010 var antalet drygt 1 500 000 personer, en minskning med 200 000 personer på två år.

År 2008 bröt en ny, stor finanskris ut. Krisen initierades av en finansbubbla i USA som spreds över världen. Krisen var framför allt relaterad till marknaden för bostadslån i USA. De svenska statsfinanserna var dock denna gång i utomordentligt gott skick och även de fyra storbankerna kunde motstå krisen, trots omfattande utlåning i Baltikum. Däremot ströps jobb-tillväxten och många tillverkningsföretag genomförde uppsägningar samt hade problem med bankernas ovilja till kreditgivning. Opinionsmässigt lyckades inte Socialdemokraterna utnyttja krisen trots att man tidigt varnat för den.

Partiledarskiften och valet 2010

Efter valförlusten 2006 avgick Göran Persson. Mona Sahlin valdes enhälligt till Socialdemokraternas sjunde partiordförande på en extrakongress 2007. Hon blev därmed partiets första kvinnliga partiledare.

Under större delen av oppositionsåren 2006–2010 hade oppositionen ett överläge i opinionen och Socialdemokraterna hade höga opinionssiffror. Ett rödgrönt samarbete startades som syftade till en regeringskoalition mellan Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Detta var första gången Socialdemokraterna i förväg gick ut med vilka andra partier som de skulle bilda regering med vid en valvinst. Tidigare har partiet ofta regerat i minoritet, men då sökt stöd för sin politik hos andra partier i riksdagen, snarare än bjuda in dem i regeringen.

Valet 2010 slutade dock i ett nytt valnederlag där Socialdemokraterna fick runt 30 procent och knappt blev större än Moderaterna. Den borgerliga regeringen förlorade dock sin majoritet när Sverigedemokraterna kom in i riksdagen.

Mona Sahlin ersattes som partiledare av riksdagsledamoten Håkan Juholt på en extra partikongress i mars 2011. Juholt utsattes under hösten för en hård mediegranskning och Socialdemokraternas opinionssiffror föll kraftigt. I januari 2012 avgick Håkan Juholt och IF Metalls ordförande Stefan Löfven valdes till ny partiledare på ett utökat partistyrelsesammanträde. Det är första gången en facklig ledare väljs till socialdemokratisk partiordförande.

Invandrarfientlighet och diskriminering har funnits

Den femte ledargenerationen (och början på den sjätte)

Göran Persson tillträdde i mars 1996 som partiledare och statsminister och skulle komma att sitta i tio år och 198 dagar. Persson och hans statsråd representerade den femte generationens ledare, födda på 1940- och 50-talen och formade av 1960- och 70-talen. Under Göran Perssons styre blev det flera regeringsombildningar och ministerskiften. Fyra personer avverkades som vice statsministrar: Lena Hjelm-Wallén, Margareta Winberg, Lars Engqvist och Bo Ringholm. Till de mer uppmärksammade ministerförändringarna hörde Mona Sahlins återkomst som minister efter valet 1998, valet av advokaten Tomas Bodström till justitieminister 2000 och finansminister Erik Åsbrinks avgång 1999 efter oenighet om den ekonomiska politikens inriktning.

Förutom statsministern själv var det endast Ulrica Messing, Leif Pagrotsky och Thomas Östros som fanns med i regeringen Persson hela tiden mellan 1996 och 2006. Till de framträdande namnen hörde också Pär Nuder – statssekreterare 1996, samordningsminister 2002 och finansminister 2004. Framträdande kvinnonamn utöver Winberg och Sahlin var Margot Wallström och Anna Lindh. Wallström blev efter 1994 kulturminister och sedan socialminister. Efter 1998 var hon Sveriges EU-kommissionär. Lindh var först miljöminister och från 1998 utrikesminister till dess att hon mördades strax före folkomröstningsdagen kring euron 2003.

Samtliga efter Persson följande partiledare: Mona Sahlin, Håkan Juholt och Stefan Löfven kan räknas till den femte generationen. Kring Stefan Löfven kan man se början på en sjätte generation som kommer att vara född på 1970-talet och senare.

Högerpopulism och rasism

---

länge i Sverige. I politiken var dock invandrarfientliga och fascistiska (nazistiska) politiska rörelser obetydliga i Sverige in på 1980-talet. Precis som i övriga Europa började en ungdomlig, utomparlamentarisk nynazism spira i Sverige på 1980-talet, med bas i den engelskinspirerade så kallade "skinnskallekulturen" och "vit makt"-musiken.

Denna utomparlamentariska nynazism förenades med svensk historisk nazism och fascism till det som 1988 blev Sverigedemokraterna (SD). Sverigedemokraterna är också en del av den partifamilj i Europa som brukar benämnas "högerpopulister". Högerpopulismen är nationalistisk och kallar sig gärna också socialkonservativ. Den har vacklat mellan en ibland nyliberal och ibland nästan socialdemokratisk hållning till välfärdsstaten och ekonomisk politik.

Invandringen och i synnerhet flyktinginvandringen ses som det stora samhällsproblemet. Högerpopulismen ser ett mångkulturellt samhälle som en omöjlighet, det "främmande" som anses invadera den existerande nationen skapar bara problem. Även olika nationella minoriteter som romer utpekats som kollektivt ansvariga för exempelvis brottslighet.

Kampanjen "Rör inte min kompis" startades i Frankrike av nätverket *SOS Racisme* och kom till Sverige 1985. Rättigheterna ägs av SSU-distriktet i Stockholms län. Foto: rorinteminkompis.se

Under 2000-talet har högerextremism och högerpopulistiska partier växt sig allt starkare i Europa, och i Sverige. Från en väljarmässigt marginell position i några kommuner har Sverigedemokraterna fått ökat stöd och kom genom valet 2010 in i riksdagen.

Sverigedemokraterna är dock inte det första flykting- och invandrarfientliga partiet i Sveriges riksdag. Under 1991–94 fanns partiet Ny Demokrati i riksdagen. I Ny Demokratisk retorik ställdes "eliten", främst den politiska "eliten", mot "folket" som inget parti längre ansågs företräda, enligt Ny Demokratisk anhängare.

När Ny Demokrati satt i riksdagen höll den så kallade "Lasermannen" Stockholm och Stockholms invandare i skräck 1991–92 med sina attentat där han i efterhand påstått sig influerad av partiets invandrarfientliga budskap.

Många av Europas främlingsfientliga partier lägger allt större fokus på det påstådda "hotet" från islam och invandrare som är muslimer. Den allmänna invandrar- och främlingsfientligheten har på 2000-talet allt mer inriktats mot muslimska invandrare och islam som påstås vilja "ta över" Europa. Detta har inte minst skett efter terrorattacken mot World Trade Center i New York i USA den 11 september 2001 och andra terrordåd av islamistiska terrorister, och det efterföljande USA-ledda "kriget mot terrorismen".

I vår tid har alltså rasismen delvis bytt skepnad. Nazismen menade att det "vetenskapligt" gick att skilja olika människoraser åt, och att den ariska (vita) rasen var högre stående än andra raser, och den därför hade rätt att härska över andra raser. Denna "vetenskap" har motbevisats och krossats, och ingen som säger att en människa av en viss "ras" är bättre än en annan blir längre tagen på allvar. Istället har främlingsfientliga krafter börjat tala om "kulturskillnader". Att människor från olika kulturer är väsensskilda från varandra, och att människor från vissa kulturer är barbariska och brottsbenägna. Som om kulturen är

genetisk. Det är slående hur likt det resonemanget är hur nazister resonerade om människoraser. Enligt detta nya synsätt är det farligt att människor från olika kulturer möts och lever sida vid sida, kulturen förstörs om den förändras.

Främlingsfientligheten tar sig också våldsamma uttryck. En ny mördare och motsvarighet till "Lasermannen" greps i Malmö 2011. En likaså främlingsfientlig terrorist genomförde i juni 2011 ett bombdåd

i Oslo och en massaker på medlemmar i det norska socialdemokratiska ungdomsförbundet på Utöya med otaliga dödsoffer.

Runt om i Europa ansätts demokratin av högerextrema och islamofobiska partier. Socialdemokratin i Sverige och Europa har en stor uppgift i att bekämpa detta.

”

Demokratin är fast förankrad här i landet. Vi respekterar de grundläggande fri- och rättigheterna. Grumliga rasteorier har aldrig funnit fotfäste. Vi betraktar oss gärna som fördomsfria och toleranta.

Men så enkelt är det ändå inte. Fördomen behöver inte förankras i någon vederstyggelig teori. Den har ett mycket enklare ursprung. Fördomen har alltid sin rot i vardagslivet. Den gror på arbetsplatsen och i grannkvarteret. Den är ett utlopp för egna misslyckanden och besvikelser. Den är framför allt ett uttryck för okunnighet och rädsla. Okunnighet om andra människors särart, rädsla för att förlora en position, ett socialt privilegium, en förhandsrätt.

En människas hudfärg, ras, språk och födelseort har ju ingenting med mänskliga kvalitéer att göra. Att gradera människor med sådan måttstock står i bjärt kontrast till principen om människors lika värde. Men den är skamligt enkel att ta till för den som känner sig underlägsen - på arbetsplatsen, i sällskapslivet, i konkurrensen om flickan eller pojken.

Därför ligger fördomen alltid på lur, även i ett upplyst samhälle. Den kan blossa ut i ett stickord, en obetänksam replik, en nedrighet i det lilla. Kanske menar den som handlar inte så illa. Men för den som träffas kan det riva upp sår som aldrig läks. De flesta av oss människor har ett behov att hävda oss gentemot andra. Och då står fördomen mot den avvikande – utlänningen, främlingen – till förfogande som en sista skans.

Radioanförande av Olof Palme, 25 december 1965

Ett sekel med socialdemokratien

Det har gått mer än ett sekel sedan skräddaren August Palm stod där på Hotell Stockholm i Malmö. Hur samhället skulle förvandlas och förändras gick naturligtvis inte att förutsäga. Det gick bara att försöka fånga människornas intresse för de idéer som hade format de första socialdemokraternas tänkande. Och det lyckades verkligen!

Den som i efterhand studerar rörelsens tidiga utveckling slås av hur lång tid det tog att nå de verkliga framgångarna. Verket, demokratins genombrott, tog närmare 30 år att förverkliga. En ekonomisk politik med vars hjälp välfärdsstaten kunde byggas upp kom först efter 50 år. Välfärdsstaten i sig stod inte ”färdig” förrän på 1970-talet. De två första stegen, den politiska och sociala demokratin, har på många sätt genomförts. Det tredje steget, frågan om demo-

Socialdemokraterna byggde Sverige! 1954 invigdes Vällingby Centrum, som blev en internationell förebild. Foto: A-bild

kratiskt och folkligt inflytande över ekonomin, återstår.

Det är naturligtvis svårt att avgöra, hur 1900-talet skulle ha blivit utan att den starka socialdemokrati som dominerade seklet och som byggde upp den generella välfärdspolitik. Likt övriga europeiska stater hade vi säkert fått någon form av välfärdsstat men ojämlikheten varit större, klasskillnaderna mer omfattande och den fulla sysselsättningen inte lika framträdande.

Från 1990-talet har socialdemokratins ideologiska inriktning och politiska palett blivit mer mångfacetterad. Det hade blivit tydligt att skiljelinjen i politiken inte längre bara handlade om klass utan också om de gröna, ekologiska frågorna som senare skulle vändas allt mer mot klimatet, om kvinnornas ställning (feminismen), om etnicitet och mångkultur samt om friheten att leva det liv man vill leva oavsett sexualitet och könsroll.

Samtidigt kvarstår dock de klassiska, socialistiska frågorna som grundläggande även ifråga om de ”nya” skiljelinjerna. Frågorna om ekonomin, människors försörjning och arbetet.

Kongressvalda partiordföranden

1889 - 1907	Vakant
1907 - 1925	Hjalmar Branting
1925 - 1946	Per-Albin Hansson
1946 - 1969	Tage Erlander
1969 - 1986	Olof Palme
1986 - 1996	Ingvar Carlsson
1996 - 2007	Göran Persson
2007 - 2011	Mona Sahlin
2011 - 2012	Håkan Juholt
2012 -	Stefan Löfven

Kännetecken under 1900-talet

Ett land byggt på samförstånd

Både Sveriges historia och den svenska socialdemokratins har starkt påverkats av att Sverige från Napoleonkrigen och framåt varit en liten, perifer europeisk stat som stått utanför stormaktskonflikterna. Sverige har inte upplevt några krig, revolutioner, blivit ockuperat eller haft några mer våldsamma arbetsmarknadskonflikter (Amaltheahändelserna 1908 och Ådalen 1931 undantagna). Storstrejker (1909, 1980) och andra större arbetsmarknadskonflikter har

i låg utsträckning mötts av polisvåld. Efter Ådalen har militär dessutom inte kunnat involveras utifrån lagstiftningen. Strejkbryteriet upphörde också genom Saltsjöbadsandan.

Dessa förhållanden har stärkt socialdemokratien i Sverige och de andra nordiska länderna. Likartade politiska allianser, främst med bondepartierna som också varit särskilt starka i Norden tack vare en tradition av självägande bönder, utvecklades och bidrog till både

Socialdemokratiska regeringar hittills

År	Parti	Statsminister
1917–1920	Liberaler och Socialdemokraterna	Nils Edén
1920–1920	Socialdemokraterna	Hjalmar Branting
1921–1923	Socialdemokraterna	Hjalmar Branting
1924–1925	Socialdemokraterna	Hjalmar Branting
1925–1926	Socialdemokraterna	Rickard Sandler
1932–1936	Socialdemokraterna	Per Albin Hansson
1936–1939	Socialdemokraterna och Bondeförbundet	Per Albin Hansson
1939–1945	Samlingsregering under andra världskriget	Per Albin Hansson
1945–1946	Socialdemokraterna	Per Albin Hansson
1946–1951	Socialdemokraterna	Tage Erlander
1951–1957	Socialdemokraterna och Bondeförbundet	Tage Erlander
1957–1969	Socialdemokraterna	Tage Erlander
1969–1976	Socialdemokraterna	Olof Palme
1982–1986	Socialdemokraterna	Olof Palme
1986–1991	Socialdemokraterna	Ingvar Carlsson
1994–1996	Socialdemokraterna	Ingvar Carlsson
1996–2006	Socialdemokraterna	Göran Persson

nationellt samförstånd och socialdemokratisk politisk dominans.

Det långa regeringsinnehavet

Det är i få länder med demokratiskt styre som ett parti dominerat landets utveckling så till den grad som socialdemokratin gjort under 1900-talet. I cirka 70 år har Socialdemokraterna deltagit i svenska regeringar och under de senaste 80 åren har det varit en socialdemokratisk statsminister under 65.

Det långa regeringsinnehavet och det stora ansvaret som det har medfört har självklart påverkat socialdemokratin. Det positiva har varit att det inneburit att idéutvecklingen skett i växelverkan med den praktiska politiken. Vad man vill och vad man gjort har växt samman. Det negativa har varit att socialdemokratin

delvis blivit en del av etablissemangen och mindre som en oppositions- och förändringsrörelse.

Samverkansorienterat

Socialdemokraterna har tagit strid för viktiga principer samtidigt som man sökt samverka där det varit möjligt. Socialdemokraterna i regeringsställning har vid två tillfällen varit i koalition med centerpartiet (på 1930-talet och på 50-talet) och under andra världskriget lett en samlingsregering tillsammans med tre borgerliga partier. Under mycket få perioder har socialdemokraterna haft egen majoritet, trots sin starka ställning.

Tydlig förankring i värderingar i kombination med en pragmatisk och praktisk hållning i sakfrågor har gjort att svenska socialdemokrater haft lätt för att

Den nuvarande ledarkvartetten består av Mikael Damberg (gruppledare), Magdalena Andersson (ekonomisk-politisk talesperson), Stefan Löfvén (partiordförande) och Carin Jämtin (partisekreterare). Foto: Magnus Selander

komma överens, veta när det är tid för samverkan och i görligaste mån sökt breda politiska lösningar på viktiga frågor.

Stark facklig-politisk samverkan

I nästan alla länder har de socialdemokratiska partierna utvecklats tillsammans med fackföreningsrörelsen. Men det är få socialdemokratiska partier som bibehållt den svenska socialdemokratins nära relation med den fackliga rörelsen. Det är en enorm styrka att de båda grenarna av arbetarrörelsen genom alla decennier haft så starka band att det trots alla interna slitningar funnits en gemensam insikt om att båda parter medlemmar och verksamhet främjas av denna samverkan.

Förnyelse, pragmatism och stark ideologi

Socialdemokraterna har haft förmågan att ständigt förnya politiken, och söka nya vägar till lösningen på samhällets utmaningar och människors problem. Det är först när ett parti förmår identifiera det människor vill och konfronterar det med vad som är möjligt som man når långsiktiga framgångar. Kortsiktigt går det att rida på populistiska vågor men långsiktigt

måste man medverka till att åstadkomma hållbara lösningar. Socialdemokratin har haft förmågan att hålla fast vid de ideologiska grunderna, målen, och samtidigt förnya den praktiska politiken, medlen, efter de behov och de förutsättningar som finns.

Social rörelse och massparti

Socialdemokraterna har förmått att behålla sin prägel av folkrörelse, ett massparti som engagerar människor ur alla samhällsklasser. Trots dess karaktär av arbetarparti har det alltid varit öppet mot andra samhällsgrupper och identifierats med hela folkets intressen. Det har inte blivit ett parti med betydelse enbart för avgränsade delar av befolkningen. Det är den sociala rörelsen bakom de valda företrädarna som ger socialdemokratin sin styrka.

En rörelse i hela landet med en politik för hela landet Socialdemokraterna har funnits i hela landet, och haft lokalorganisationer i alla kommuner. Få andra partier kan uppvisa en sådan lokal förankring. Partiet har också i allt väsentligt fungerat som en helhet – det har hängt ihop från norr till söder och från storstadsområden till glesbygder.

Diskussionsfrågor

- Var går i dag skiljelinjen mot mellan Socialdemokraterna och Vänsterpartiet?
- Vad beror Moderaternas valframgångar 2006 och 2010 på? Vilka brister i den socialdemokratiska politiken under regeringsåren 1994-2006 kan ha bidragit till Reinfeldt-regeringens seger?
- Hur ska vi bemöta Sverigedemokraterna och andra invandrar- och främlingsfientliga partier? Varför har sådana partier fått ökat stöd i Europa? Finns främlingsfientliga partier representerade i din kommun eller i grannkommunen? Hur hanterar Socialdemokraterna i kommunfullmäktige det?
- Sverige har gått från fem partier i riksdagen fram till 1988 till dagens åtta partier, vad betyder det för oss i synen på att vinna val och regera? Hur ser du på samverkan med olika andra partier, på riksnivå och ute i kommuner och landsting?
- Hur ser du på medialiseringen av politiken dvs. medias växande roll i de politiska problemformuleringarna och jakten på nya politiska skandaler? Vad betyder framväxten av nya sociala media?

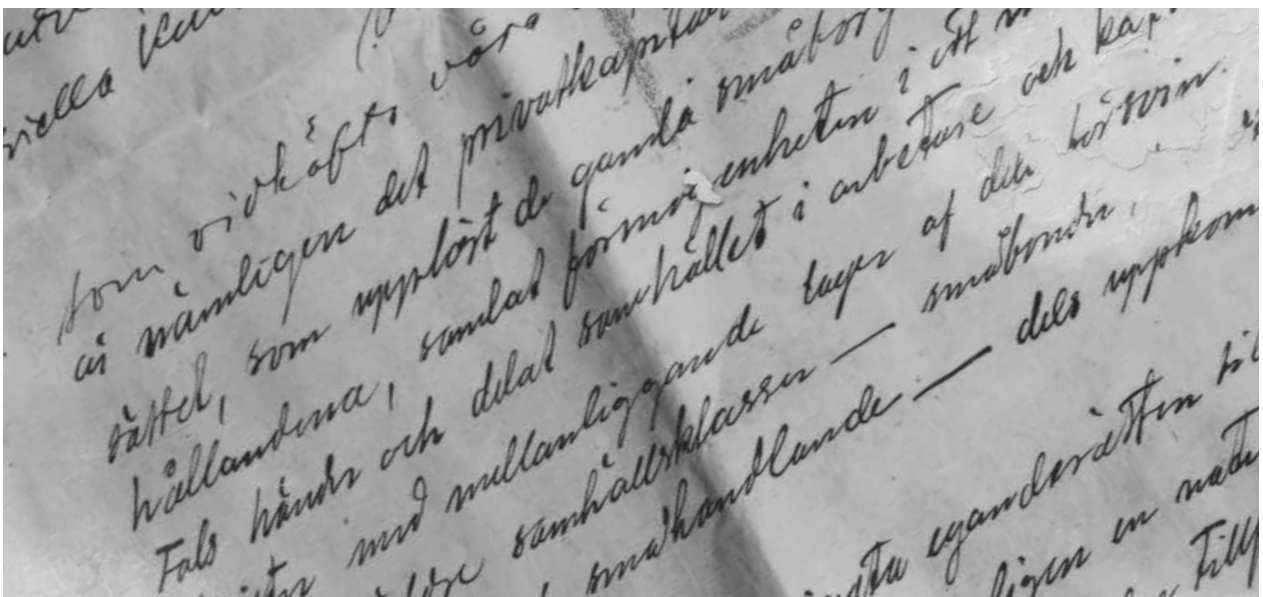
5.

Socialdemokraternas partiprogram

Förslag till extraträff

Ett sätt att spegla historien är att studera partiets utveckling genom partiprogrammen. Socialdemokraterna har haft åtta olika program. Partiprogram ska vara långsiktiga och bestå över en längre period. De

ska samtidigt spegla sin tid. Partiet kan inte vara så orubbligt att man inte med jämna mellanrum kan revidera sina ställningstaganden. I det här avsnittet belyses socialdemokraternas olika program.

Axel Danielssons manuskript till SAP:s program 1897. Foto: Axel Malmström

1897 års program

Det första socialdemokratiska programmet skrevs av Axel Danielsson. Det hade de tyska socialdemokraternas Erfurtprogram från 1891 som förebild. Programmet vilade på marxistisk grund. Målet var en grundlig samhällsomvandling, hur den mer exakt skulle gå till beskrev dock inte programmet.

Ett tillägg i det svenska programmet var betoningen av de fackliga organisationernas roll. Programmet byggde på den marxistiska uppfattningen att samhället är uppdelat i klasser och slår fast att Socialdemokratiska arbetarepartiet är arbetarklassens parti.

Några nyckelformuleringar ur programmet:

Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra arbetarklassens sociala frigörelse, till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen.

Målen skulle endast kunna nås *genom upphävandet av det privatkapitalistiska monopolet på produktionsmedlen och dess förvandling till gemensam, hela samhället tillhörande egendom, samt den planlösa varuproduktionens ersättande med en socialistisk, samhällets verkliga behov motsvarande produktion.*

Axel Danielsson, redaktör och grundare av "Arbetet". Foto: Okänd

---

1911 års program

Den programrevision som genomfördes 1911 påverkades av inflytandet från humanisten och småjordbrukarvännen Carl Lindhagen. I programmets allmänna grundsatsers byttes ordet arbetarklassen ut mot de undertryckta klasserna. Kooperationen framhölls som bidragande till arbetarnas kamp mot kapitalet.

Socialdemokraternas partiprogram

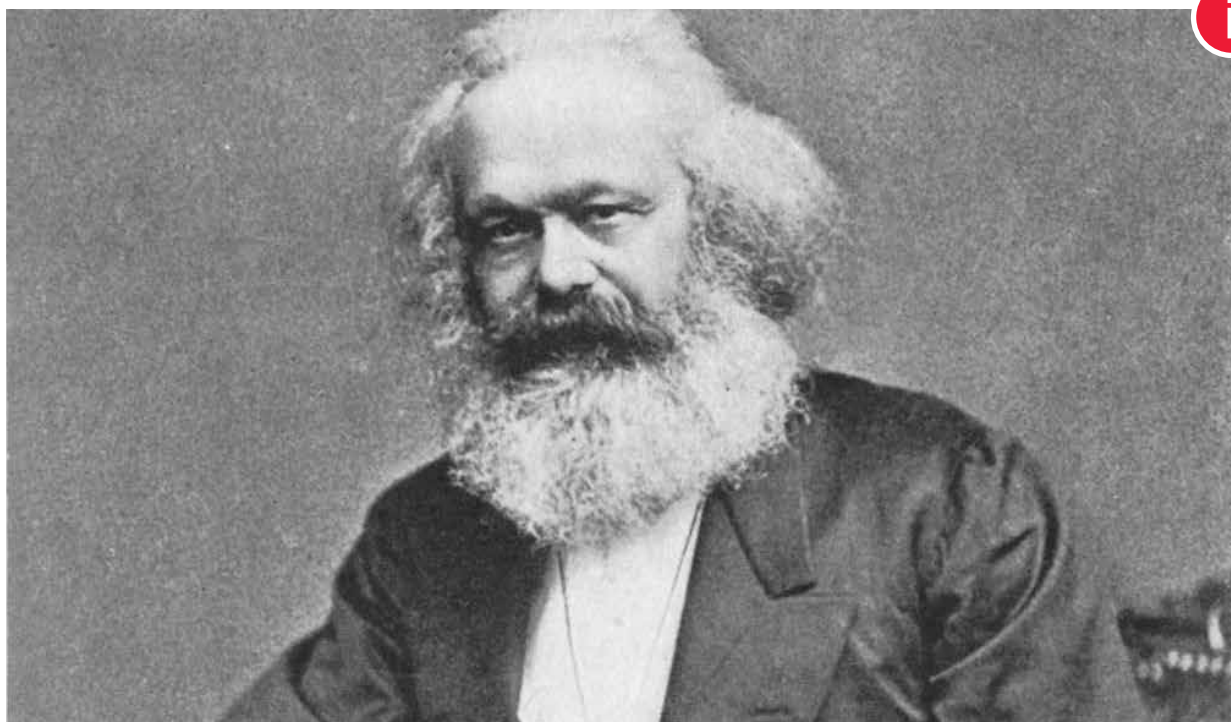
1897 års program, 1911 års program, 1920 års program, 1944 års program, 1960 års program, 1975 års program, 1990 års program, 2001 års program, 2013 års program (kommande)

De så kallade mellangrupperna i den marxistiska analysen, småbönder, hantverkare och småhandlare gavs en ny roll. Det var grupper som skulle försvinna enligt det tidigare programmet. Nu skulle dessa grupper istället snarare försvaras och utvecklas.

Det formulerades på följande sätt i de allmänna grundsatserna: *Kapitalismen fordrar emellertid icke blott lönearbetarnas underkastelse. Även där den låter de gamla mellanklasserna – småbönder, hantverkare, småhandlare – formellt bestå, undergräver den deras självständighet.*

Programmet krävde också ett rusdrycksförbud. Majoriteten av ombuden på kongressen var absolutister, och förbudsfrågan debatterades livligt i hela samhället under den här perioden.

Marxism

Den tidiga socialdemokratin var starkt inspirerad av marxismen, och marxistiskt inspirerade tankar har också fortsättningsvis spelat en betydelsefull roll i socialdemokratiens idéutveckling.

Marxismen är både en politisk-filosofisk idéinriktning och en strömning inom en rad akademiska samhällsvetenskapliga ämnen. Den formulerades i sin ursprungliga form av Karl Marx och Friedrich Engels på 1800-talet. Två av marxismens portalverk är Kommunistiska Manifestet (1848), och Kapitalet. Kapitalet består av tre band. Det första bandet gavs ut första gången 1867 av Marx själv, och de två följande banden redigerades och gavs ut av Engels efter Marx död 1883.

Den marxistiska filosofin utgår från dialektiken, att motsatser driver fram utveckling till en högre nivå. Denna filosofi ligger i sin tur till grund för Marx historieteori, som ibland kallas den materialistiska historieuppfattningen. Enligt denna teori driver den teknisk-naturvetenskapliga utvecklingen historien framåt i kombination med klasskampen. Under historiens lopp har olika produktionsförhållanden existerat, och dessa har fört med sig mot varandra stridande klasser. Under kapitalismen utgör arbetarklassen den undertryckta och revolutionära klassen.

Marx menade att arbetarklassens frigörelse skulle vara dess eget verk. Den sistnämnda formuleringen hade sin udd mot 1800-talets borgerliga samhällsreformatorer, ofta välbeställda sådana, som ville hjälpa arbetarna med ett ovanfrånperspektiv. Den kan dock också ställas i kontrast mot Lenins och kommunismens elitpartimodell för genomförandet av revolutionen.

Marx ekonomiska teorier handlar om att arbetskraften är det som skapar ett mervärde i produktionen, ett mervärde som den härskande klassen, utifrån sin makt över produktionsförhållandena, bestämmer över. Under kapitalismen får arbetarklassen inte hela produkten av sitt arbete.

Till den ekonomiska teorin förde den unge Marx filosofiska resonemang om arbetarklassens alienation – främlingskap – inför sitt arbete, dess produkt och sig själva.

Marxismen har getts många uttolkningar och påbyggnader av olika tänkare. Marxismen eller delar av den ingår också som en skola inom vetenskaper som sociologi, ekonomisk historia, och historia. Tillsammans med andra tänkare som Émile Durkheim och Max Weber är Karl Marx en av arkitekterna till den moderna samhällsvetenskapen.

1920 års program

1920 års partiprogram påverkades av partisplittringen som skedde 1917, då ledande företrädare för partivänstern bröt sig ur och bildade det socialdemokratiska vänsterpartiet. Men effekten blev inte att det marxistiska tankegodset tonades ner, tvärtom. Programmet fick en tydlig marxistisk prägel vilket en del menar hängde samman med en ideologisk markering mot vad som uppfattades som ett vildvuxet, ideologiskt brokigt och därför ”omarxistiskt” socialdemokratiskt vänsterparti.

Det var de utsugna klassernas sociala frigörelse som skulle genomföras.

Denna kapitalistiska utsugning behärskar, om ock i växlande former, det moderna samhället och lämnar intet område därav oberört”. Programmet manar till klasskamp, en klasskamp som inte ska upphöra förrän samhället så omdanats, att den kapitalistiska utsugningen helt är upphävd, klassamhället faller och mass-

fattigdomen avskaffad. Programmet krävde tydligt en planmässig folkhushållning och att naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter samt transportmedel och kommunikationsleder skulle överföras i samhällets ägo.

Programmet skrevs av Per Albin Hansson, Gustav Möller, Rickard Sandler och Arthur Engberg. De tre senare var väl skolade i marxismen och det präglade programskrivningarna. Sandler som var partistyrelsens föredragande om programmet på kongressen skulle senare översätta Karl Marx verk *Kapitalet* till svenska.

Den tydliga marxismen i 1920-års partiprogram mötte motstånd. Från 1920-talet till beslutet om programrevision 1940 drev bland annat ungdomsförbundet SSU kravet på att ”vulgärmarxismen” i partiprogrammet borde rensas ut. Resonemanget anknöt till Nils Karleby's idéer om att äganderättens funktioner skulle socialiseras, istället för ägandet i sig.

1944 års program

1944 års partiprogram formulerades till stor del av Ernst Wigforss. Det bröt inte med den marxistiska idétraditionen inom partiet, däremot ändrades språkbruket påtagligt. Ord som klasskamp, utsugning och utarmning togs bort. Wigforss själv argumenterade för att orden kunde missförstås och därmed inte tjänade något syfte.

Partiet hade suttit i regeringsställning sedan 1932 och det gjorde att de omedelbara samhällsförändringarna lyftes fram, snarare än de långsiktiga.

Samtidigt som det nya partiprogrammet antogs av kongressen antogs även ett handlingsprogram, det så kallade efterkrigsprogrammet. Detta handlingsprogram fick större betydelse för den politiska debatten efter kriget än det nya partiprogrammet.

Wigforss inledande formuleringar i partiprogrammets allmänna grundsatsar i 1944 års partiprogram skulle i huvudsak komma att leva kvar i programmen fram till programmet som antogs på partikongressen 2001.

Grundsatsernas formuleringar löd 1944 så här:

Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation, att bestämmanderätten över produktionen lägges i hela folkets händer, flertalet frigörs från beroende av ett mindretal kapitalägare och den på ekonomiska klasser byggda samhällsordningen lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande medborgare.

1960 års program

Tage Erlanders hade ett önskemål att det inte skulle finnas någon stor skillnad mellan partiets program och dess praktiska politik. Detta önskemål präglade i hög grad den programrevision som genomfördes 1960. Kritiken mot kapitalismen fanns kvar i programtexten, men anpassades till vad som uppfattades som den nya mer socialliberala tiden.

Partiprogrammet intog en försiktig hållning till kra-

vet på socialisering. Programtexten konstaterade att olika företagsformer inte bör betraktas som självändamål och att *valet mellan dem måste bestämmas av vilka uppgifter som ska lösas*. Programmet präglades också av tidens utvecklingsoptimism och faktiska framsteg. Den tekniska utvecklingen hyllades, rationaliseringarna och konkurrensen som viktiga drivkrafter för ett växande välstånd lyftes fram.

1975 års program

Inför förändringen av 1975 års program genomfördes rådslag och studiecirkel som nådde många partimedlemmar. Programmet som därefter togs fram sändes ut på remiss och ett stort antal motioner som handlade om partiprogrammet strömmade in till kongressen.

Programarbetet leddes av Olof Palme. De internationella frågorna lyftes fram, präglad av tidens befrielse- och solidaritetsrörelser. Ideologiskt knöt de an till de reformistiskt marxistiska traditionerna. Kapitalismens avigsidor kritiserades och arbetsplatsdemokratin lyftes fram som ett av medlen att demokratisera det ekonomiska livet.

Programmet var det första partiprogrammet som utförligt och hårt angrep kommunismen: *Även där kommunistiska partier länge har styrt, råder stora skillnader i inkomster och social ställning. Varken som medborgare, som arbetare i produktionen eller som konsumenter tillåts människorna att fritt uttrycka sina åsikter och krav.*

Programmet präglades av idén om socialdemokrati som en tredje väg mellan kapitalism och kommunism. Socialdemokratiens egna värden gavs kanske just därför ett ökat utrymme. I avsnittet *Vad socialdemokratin vill* formulerades de grundläggande vär-

dena med följande nyckelmeningar: *Sina djupaste rötter har socialdemokratiens idéer i övertygelsen om varje människas okränkbarhet och alla människors lika värde (...). Socialdemokratin vill genom sin omdaning öka människors frihet (...)*

Jämfört med 1960 års program skärptes kritiken av inkomstskillnader och ojämlik fördelning. Jämlikhet och solidaritet blev nyckelord: *Socialdemokratin vill förverkliga jämlikheten som ett uttryck för allas lika värde... Socialdemokratin vill låta solidariteten präglade samhällsförhållandena (...)*

Kravet på ekonomisk demokrati var entydigt: *Socialdemokratin betraktar demokratin som grunden för sin askådning. Den vill försvara demokratin mot maktmissbruk och diktatursträvanden, utvidga den på det ekonomiska fältet och låta dess ideal sätta sin prägel på samhällslivets alla områden.*

Även begreppet arbete fick en förnyad vitalitet i partiprogrammets inledning: *Socialdemokratin hävdar att arbetet är grunden för all välfärd och att folkets vilja till arbete är nationens viktigaste tillgång.*

När det gällde genomförandet av den demokratiska socialismen gjordes en klar reformistisk deklARATION: *(D)e framsteg som vunnits genom arbetarrörelsens*

lismen var ”oförmögen att förhindra uppkomsten av omfattande orättvisor, resursslöseri, arbetslöshet och

ekonomiska kriser.” Idén om den tredje vägen och svensk blandekonomi som ett alternativ till ameri-

---

1990 års program

---

kansk kapitalism och rysk planekonomi levde vidare.

I programmet tonades dock betydelsen av ägandet av produktionsmedlen och ekonomisk demokrati ned: *Den politiska makten knöts till medborgarskapet, inte till ägandet av produktionsmedlen. Därmed kunde den politiska makten användas i folkmajoritetens intresse för att förverkliga folkliga krav på samhällsutveckling och samhällsförändring.*

Programskrivningarna om plan och marknad var vagare. Tidigare hade programmen framhållit att en planmässig hushållning skulle ersätta den otyglade marknaden. I 1990 års program framhölls marknadens fördelar, men också dess nackdelar i fördelningen mellan grupper och miljömässiga konsekvenser.

Programmet redogjorde för socialdemokratins syn på hur de olika begreppen hänger ihop: *Socialdemokratien vill på detta sätt göra medborgarrätten överordnad äganderätten, arbetets rätt överordnad kapitalets och konsumenternas rätt överordnad produktionens. Socialdemokratien vill sålunda ersätta den ekonomiska makt-*

koncentrationen i enskilda händer med en ordning, där varje människa har rätt att som medborgare, löntagare och konsument påverka produktionens inriktning och fördelning, produktionsapparatusens utformning och arbetets villkor.

I 2001 års partiprogram togs ett ytterligare steg bort från idéer om planmässig hushållning. Marknadens mekanismer värdesattes och kritiserades, samtidigt som det gjordes en tydlig åtskillnad mellan kapitalism och marknadshushållning: *”Marknaden behövs för den effektiva produktion som skapar och återskapar resurserna för välfärden. Kapitalism och marknadsekonomi ska hållas isär. Marknadsekonomi är ett distributionssystem, där varor och tjänster byter ägare med pengar som bytesvärde. Kapitalism är ett maktsystem med förräntningen av kapital som överordnad norm.”*

Ett nytt avsnitt handlar om jämlikhet och mångfald. Där vidgades frågan om jämlikhet till att inte bara handla om klass, utan också om kön och etnicitet. Programmet beskrev nyttan med den offentliga väl-

---

1990 års program

---

kamp, har befestat socialdemokratins övertygelse, att den fredliga samhällsordningen på den demokratiska socialismens grund erbjuder den enda framkomliga vägen till människornas frigörelse.

Nästa program präglades av att det formulerades i en tid när kommunismen i Östeuropa föll och Gorbatsjov försökte reformera Sovjetkommunismen. Programmet innehöll samma tydliga kritik av kommunismen som 1975 års partiprogram och förebådade

också de förändringar som skedde: *Den demokratiska socialismen välkomnar varje förändring mot en öppnare debatt, politisk och ekonomisk pluralism och ett folkligt deltagande i samhällets beslutsprocess. Den fördömer varje form av våld och förtryck, som är avsedd att förhindra en utveckling mot frihet och demokrati.*

Programmet innehöll också en hård kritik av kapitalismen. Det konstaterades att den otyglade kapita-

färden, hur viktigt det är att den finansieras gemensamt och solidariskt, samt att alla i hela landet kan ges en likvärdig vård, omsorg och utbildning.

Samtidigt framhölls också valfriheten: Människor är olika, med olika behov och förutsättningar. Därför krävs olika pedagogiska utformningar, olika vårdformer och olika omsorgsalternativ. Det måste finnas möjlighet att välja mellan olika former av vård, skola och omsorg, under förutsättning att det finns underlag för flera alternativ.

Det fanns också nya avsnitt om omställningen till ekologisk hållbarhet, kunskapssamhällets förutsättningar, internationalismen och konsekvenserna av anslutningen till EU. Programmets form förändrades radikalt. Den sektorsvisa uppräknningen av de politiska sakområdena togs bort och ersattes av ideologiskt motiverande texter som satte fokus på de större skeendena i samhället. Det sektorsvisa punktprogrammet ersattes med de politiska riktlinjer som fastställs av kongressen.

Diskussionsfrågor

- Hur uppfattar du de olika socialdemokratiska partiprogrammen rent ideologiskt? Hur har programmen utvecklats över tid, och vilka samhällsförändringar tror ni kommer att påverka nästa partiprogram?
- Vilka viktiga socialdemokratiska värden lever vidare i partiprogrammen?
- Hur viktiga är partiprogrammen? Har du läst delar av det nuvarande partiprogrammet? Om du gjort det, vad tycker du om det?

Studiehandledning och tips till cirkelledaren

Det här är en studiehandledning som hjälper er att genomföra en studiecirkel om Socialdemokraternas organisation. Syftet är att fördjupa kunskaperna om partiorganisationen och ge tips och inspiration till kampanjarbete och valrörelsearbete. Målgruppen är nya medlemmar i Socialdemokrater men naturligtvis också andra intresserade socialdemokrater.

Det här studiematerialet finns bara digitalt men den som vill kan naturligtvis skriva ut materialet för att kunna läsa det på papper.

Vad är en studiecirkel?

I en studiecirkel träffas man regelbundet för att studera, diskutera eller öva sig på något tillsammans. Det ideala ur ett pedagogiskt perspektiv brukar vara 7–12 deltagare inklusive ledaren, men man kan vara mellan tre och 20 deltagare i en cirkel.

I en studiecirkel deltar man fritt och frivilligt, det finns ingen färdig kursplan, och alla deltagare är med och påverkar innehållet och upplägget. I en studiecirkel utgår man från deltagarnas behov och tar vara på allas erfarenheter.

Studiecirkeln är en demokratisk studie- och diskussionsform som bygger på allas aktiva deltagande. Respekt för varandra är viktigt. Ingen person får dominera diskussionerna. Alla bör få komma till tals och ungefär lika mycket. Beslut bör fattas i öppen och demokratisk anda.

Cirkelledare fungerar som en guide och inspiratör, och leder gruppens arbete framåt. Men det är i samspillet mellan cirkelledaren, deltagarna och studiematerialet som ny kunskap växer fram.

Ni kan gärna rapportera studiecirkeln till ABF. Det finns några formella krav för att studiecirkeln ska få ekonomiskt stöd från ABF för materialkostnader eller annat. Cirkeln måste bestå av minst nio studietimmar (en studietimme = 45 minuter) uppdelat på minst tre sammankomster. Tre deltagare inklusive ledaren är minimum.

En bra studiecirkel...

- Ger alla deltagare ungefär lika stort utrymme.
- Tar vara på allas erfarenheter.
- Kombinerar kunskapssökande med dialog och problemlösning.
- Anpassar ambitionsnivån till deltagarna.
- Låter olika perspektiv komma fram i diskussionen.

Cirkelledarens roll

Cirkelledaren har ansvar för att samordna arbetet i cirkeln, förbereda träffarna, skaffa fram studiematerialet och hålla kontakten med ABF. I en del cirkel är cirkelledaren given på förhand och ibland utser gruppen en av deltagarna att leda studiecirkeln.

Cirkelledaren är en i gruppen, inte någon som måste sitta inne med alla ämneskunskaper. Han eller hon får gärna vara en inspiratör och dela med sig av sina kunskaper, men bör inte fastna i föreläsarrollen.

Cirkelledarskapet handlar mycket om att skapa bra stämning i gruppen, få igång samtal och diskussion, göra all delaktiga, tydliggöra vägval, hantera eventuella problem, reda ut oenighet i gruppen, och leda cirkeln mot ett gemensamt mål. Nyckelordet är dialog, och ofta handlar cirkelledarskapet mer om att ställa frågor än om att ge svar.

Tips för en bra cirkel

Som cirkelledare kan du bidra till att alla blir delaktiga, att ingen tar över, att dialogen blir konstruktiv.

Här är några tips som kan vara till hjälp:

- Gå en runda. Då får alla chansen att säga något och alla får ungefär lika stort utrymme.
- Använd en talarboll/pinne som ger rätt att prata. Den som talat färdigt kastar vidare.
- Är ni fler än åtta personer? Då kan det vara bra att dela in cirkeln i mindre grupper om två eller tre ibland, med återkoppling i storgrupp. Det gör att alla vågar delta.
- Ställ riktade frågor av typen "Anni – vad tycker du?" Vissa måste tilldelas ordet för att säga något. Samtidigt har man förstås rätt att passa.
- Ställ en följdfråga för att locka fram mer ur en deltagare som svarat kort.
- Agera "jokern i leken". För in tankar och idéer som inte annars finns i gruppen.

- Försök styra in diskussionen på ämnet igen om det svävat iväg. Ställ en uppföljningsfråga.
- För stödanteckningar så att du kan sammanfatta diskussionen kring varje fråga.

Så kan ni arbeta i cirkeln

Låt gärna någon eller några av deltagarna kort återberätta vad de har läst och vilka intryck de fått i början av varje träff. Alla bör ha läst innan träffen.

Det viktigaste momentet är diskussion. Utgå från de föreslagna diskussionsfrågorna eller formulera egna. Ni kan gärna diskutera frågorna i grupper om två eller tre och sedan rapportera i storgrupp.

Bjud gärna in en expert, organisationsföreträdare, lärare eller annan som kan svara på deltagarnas frågor och delta i diskussionen.

För att komma igång

Börja med att gå en snabb runda där alla får säga sitt namn. Ta sedan upp vad studiecirkeln ska handla om och hur dagens upplägg ser ut.

Prata igenom och bestäm praktiska saker: när ni ska ses i fortsättningen, hur deltagarna ska meddela frånvaro, fika till träffarna etcetera.

Prata om vad en studiecirkel är och hur cirkeln kan bli konstruktiv och deltagande. Kom överens om hur ni ska bemöta varandra och arbeta tillsammans.

Om deltagarna inte känner varandra bra innan cirkelns början: Låt deltagarna intervjua varandra två och två (i cirka fem minuter var) och presentera varandra för resten av gruppen. Några saker att ta reda på i intervjuerna är: namn, bostadsort, sysselsättning, fritidsintresse, politiskt engagemang, och sist men inte minst förväntningar på studiecirkeln.

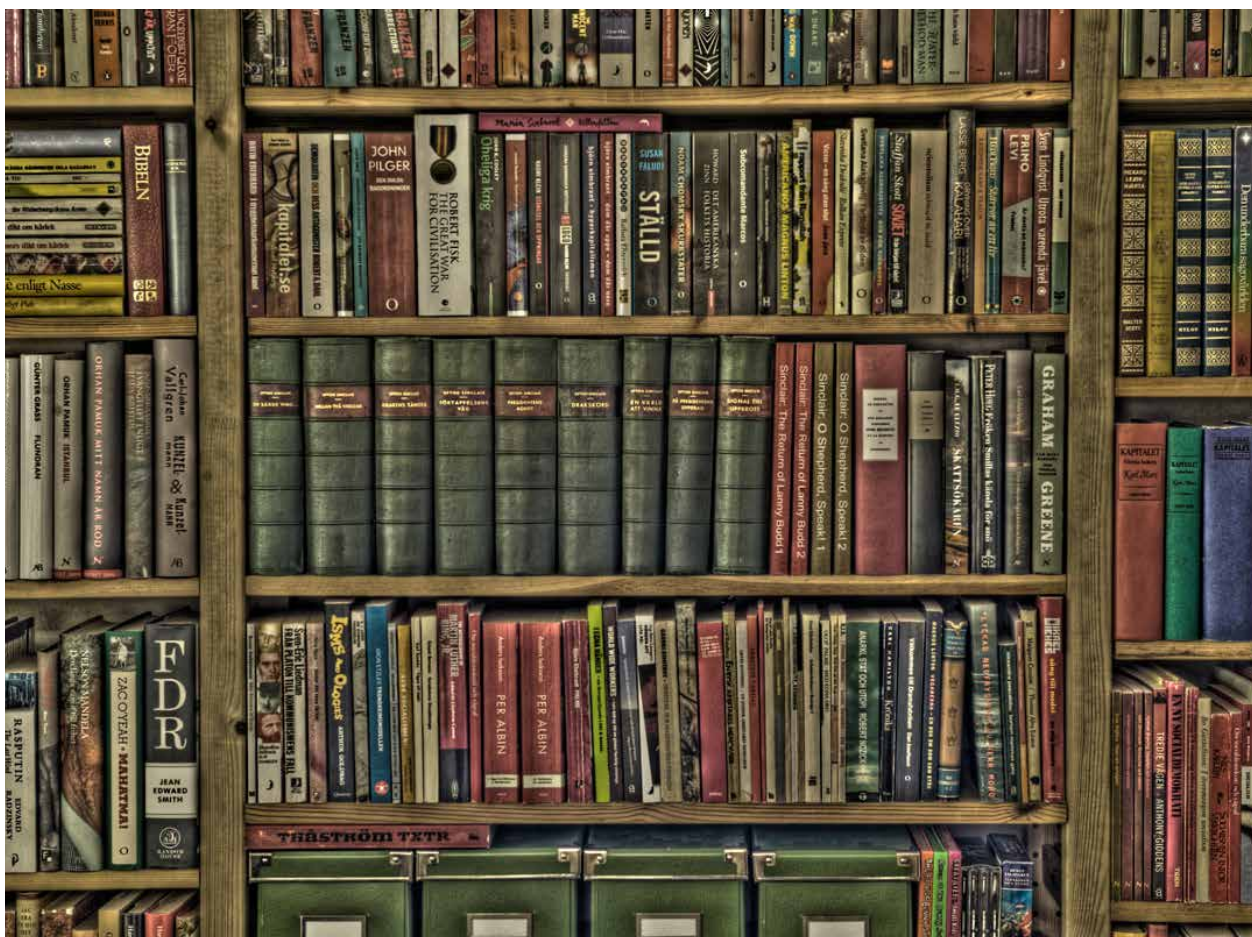
Samla ihop deltagarnas förväntningar och samtala en stund om dessa – hur kan de uppfyllas?

Utifrån förväntningarna kan ni formulera mål för studiecirkeln. Gå igenom studiematerialet så att alla får en överblick. Bestäm upplägget för resten av cirkeln.

Tips på litteratur för vidare läsning och fördjupning

Breda historieberövningar

- Åsa Linderborg: "Socialdemokraterna skriver historia" (Arena)
- Lars Ohlsson och Lars Ekdahl: "Klass i rörelse – Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling" (Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap och Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek)
- Henry Pettersson: "Studier i rött. Socialdemokraternas idéer" (Premiss)
- Henry Pettersson: "Från Palm till Löfven. En socialdemokratisk berättelse" (Premiss, 2012)
- Olle Sahlström: "Den röde patriarken" (Atlas)
- Donald Sassoon: "Hundra år av socialism" (Atlas)

- Francis Sejerstedt: "Socialdemokraternas tidsålder. Sverige och Norge under 1900-talet" (Nya Doxa)
- Erik Åsard: "Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson" (Carlssons förlag)

Facklig-politisk samverkan

- Per-Olov Edin, Leif Hägg, Bertil Jonsson: "Så tänkte vi på LO – och så tänker vi nu" (Hjalmarsson & Högberg 2012)
- Anders L. Johansson & Lars Magnusson: "LO andra halvseket. Fackföreningsrörelsen och samhället" (Atlas)

- Björn Horgby: "Kampen om facket: den socialdemokratiska hegemonins förändringar" (Borea)

Arbetarkultur, arbetarlitteratur och folkbildning

- Kjersti Bosdotter och Maths Isacson (red): "Fram träder arbetaren – arbetarkonst och industrisamhällets bilder i Norden" (Arbetarnas kulturhistoriska sällskap)
- Inge Johansson: "Bildning och klasskamp – Om arbetarbildningens förhistoria, idéer och utveckling" (ABF, 2002)
- Kurt Johannesson (red) "Agitatorerna. Arbetarrörelsen och språket" (Carlssons förlag)
- Lars Furuland och Johan Svedjedal: "Svensk arbetarlitteratur" (Atlas)
- Margareta Ståhl: "Möten och människor i Folkets hus och Folkets park" (Atlas)
- Per Sundgren: "Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander" (Carlssons förlag)
- Lennart Weibull m.fl. "A-pressen 100 år" (Premiss)
- "Folkbildningens 50-tal", "Folkbildningens 60-tal", "Folkbildningens 70-tal" och "Folkbildningens 80-tal" (ABF, skrivna under 2000-talet)

Historik om politiska sakfrågor och debatter

- Håkan Blomqvist: "Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen" (Carlssons)
- Björn Elmbrant: "Så föll den svenska modellen" (Fischer & Co)
- Urban Lundberg: "Juvelen i kronan. Socialdemokraterna och den allmänna pensionen" (Hjalmarsson & Högberg)
- Riksdagens Jubileumsfond och Justitiedepartementet: "Rösträtten 80 år. Forskarantologi (Justitiedepartementet)
- "Socialdemokratin i krig och fred. Ingvar Carlsson 75 år" (en antologi om socialdemokratins säkerhets- och utrikespolitik utgiven på Gidlunds förlag)
- Kjell Östberg "Kommunerna och den svenska modellen: socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget" (Östlings

bokförl. Symposion)

Socialdemokratiska idéer i dag

- Ingvar Carlsson och Anne-Marie Lindgren: "Vad är socialdemokrati?"
- (Arbetarrörelsens Tankesmedja)
- Kjell-Olof Feldt: "En kritisk betraktelse: Om socialdemokratins seger och kris (Bonniers)
- Klas Gustavsson: "Socialismens liv efter döden" (Atlas)
- Carl Hamilton: "(S)-koden. Den socialdemokratiska utmaningen" (Norstedts)
- Tony Judt: "Illa far landet" (Karneval)
- Ingemar Lindberg: "Välfärdens idéer" (Agora)
- Anders Nilsson & Örjan Nyström: "Reformismens möjligheter. Åter till den bättre framtiden" (Premiss)
- Christer Persson, Stefan Carlén och Daniel Suhonen: "Bokslut Reinfeldt" (Ordfront)
- Richard Wilkinson: "Jämlikhetsanden" (Karneval)

Partiledare

Hjalmar Branting

- "Bilden av Branting", antologi (Tiden)
- Nils-Olof Franzén: Hjalmar Branting och hans tid (Bonniers)

Per-Albin Hansson

- Anders Isaksson: "Per Albin I – IV" (Wahlström och Widstrand)

Tage Erlander

- Tage Erlander: "1901-1939", "1940-1949", "1949-1954", "1955-1960",
- "1960-talet", "Sjuttioal" (Tiden)
- Tage Erlander och Sven Erlander "Dagböcker" (Erlanders originaldagböcker som sonen utgett årsvis på Gidlunds förlag).

Olof Palme

- Peter Antman och Pierre Schori: "Olof Palme – den gränslöse reformisten" (Tiden)
- Henrik Berggren: "Underbara dagar framför oss: en biografi över Olof Palme" (Norstedts)
- Göran Greider: "Ingen kommer undan Olof Palme" (Ordfront) Olof Palme: "Palme själv – texter i urval" (Tiden)
- Olof Palme: "Politik är att vilja" (Tiden)

- Olof Palme: "Att vilja gå vidare" (Tiden)
- Olof Palme: "En levande vilja" (Tiden)
- "Solidaritet utan gränser. Olof Palme. Tal och texter i urval med texter av Majgull Axelsson, Gunnar Fredriksson och Helle Klein" (Atlas)
- Kjell Östberg "I takt med tiden: Olof Palme 1927-1969" (Leopard)
- Kjell Östberg "När vinden vände: Olof Palme 1969-1986" (Leopard)

Ingvar Carlsson

- Ingvar Carlsson, "Så tänkte jag" (Hjalmarsson och Högberg)
- Ingvar Carlsson: "Ur skuggan av Palme" (Hjalmarsson och Högberg)

Göran Persson

- Erik Fichtelius: "Aldrig ensam, alltid ensam: samtalen med Göran Persson 1996–2006" (Norstedt)
- Olle Svenning: "Göran Persson och hans värld" (Norstedts)
- Göran Persson: "Den som är satt i skuld är inte fri" (Hjalmarsson och Högberg)
- Göran Persson. "Tankar och tal" (Hjalmarsson och Högberg)
- Göran Persson: "Min väg, mina val" (Bonniers)

Mona Sahlin

- Håkan. A Bengtsson: "Mona Sahlin tur och retur" (Hjalmarsson&Högberg)
- Mona Sahlin: "Med mina ord" (Månpocket)

Andra ledande företrädare

- Kjell-Olof Feldt: "Alla dessa dagar" (Norstedts)
- Arne Helldén: "Wigforss" (Tiden)
- Yvonne Hirdman: "Det tänkande hjärtat. Boken om Alva Myrdal" (Ordfront)
- Nine Christine Jönsson och Paul Lindblom Paul "Politik och kärlek: en bok om Gustav Möller och Else Kleen" (Tiden)
- Anders L Johansson: "Gunnar Sträng – landsvägsagitatorn" (Tiden)
- "Människovärdet är grunden. Tal och texter av Anna Lindh" (Premiss)
- Ulla Lindström: "I regeringen. Ur min politiska dagbok 1954-1959" (Norstedts)
- Ulla Lindström: "Och regeringen satt kvar. Ur min politiska dagbok 1960-67" (Norstedts)

- Yngve Möller: "Rickard Sandler: folkbildare, utrikesminister" (Norstedts)
- Yngve Möller: "Per Edvin Sköld" (Tiden/Athena)
- Yngve Möller: "Östen Undén: en biografi (Norstedts)
- Torsten Nilsson: "Människor och händelser i Norden" (Tiden) Vår historia
- Torsten Nilsson: "Människor och händelser i Europa" (Tiden)
- Torsten Nilsson: "Lag eller näve" (Tiden)
- Torsten Nilsson: "Utanför protokollet" (Tiden)
- Torsten Nilsson: "Åter i Vietnam" (Tiden)
- Pär Nuder: "Stolt men inte nöjd" (Norstedts)
- Lena Näslund: "I en värld av män. En biografi över Gertrud Sigurdsen" (Hjalmarsson & Högberg)
- Lena Svanberg; "Anna Branting" (Legenda Opus)
- Ernst Wigforss: "Minnen I-III" (Tiden)
- Ernst Wigforss: "Frihet – för vem?" (Tiden)
- Ernst Wigforss: "Är du socialist?" (Tiden)

Kvinnor i arbetarrörelsen

- Christina Carlsson: "Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880-1910 (Arkiv)
- Gunnel Karlsson: "Från broderskap till syskonskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP" (Arkiv)
- Anne-Marie Lindgren och Marika Lindgren Åsbrink: "Systrar, kamrater! – Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer" (Arbetarrörelsens Tankemedja, 2007)
- Ann-Sofie Ohlander och Ulla-Britt Strömberg: "Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid" (Norstedts)

Historiebeskrivningar, tillgängliga via bibliotek och antikvariat

- Ronny Ambjörnsson: "Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhetsområde 1880–1930" (Carlssons).
- Leif Andersson: "Beslut(S)fattarna. Socialdemokratiska riksdagsgruppen 100 år" (PM Bäckströms förlag)

- Sven Aspling: "100 år i Sverige. Vägen till folkhemmet" (Tiden)
- Nisha Besara & Klas Gustavsson (red): "Strebrar, fraspolitiker och alla vi andra. SSU 90 år" (Premiss)
- Barbro Björk och Jan Bertil Schnell: "Sundsvallsstrejken 1879 samtida dokument och historisk belysning (Sundsvalls museum)
- Sven Bodin och Carl-Adam Nycop "Första Maj 1890-1980" (Tiden)
- Ragnar Casparsson: "LO under fem årtionden" del 1 1898-1923, del 2 1924-1947 (Tiden)
- Jane Cederqvist: "Arbetare i strejk: studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott: Stockholm 1850-1909" (Stockholmia förlag)
- Nils Elvander: "Skandinavisk arbetarrörelse" (Liber)
- Lotta Gröning: "Vägen till makten: SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900-1933 (Almqvist&Wicksell)
- Ingvar Flink: "Strejkbryteriet och arbetets frihet: en studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938" (Acta Universitatis Upsaliensis)
- Folkrörelsearkivet i Helsingborg: "Vår röda fana har inte alltid varit röd" (Folkrörelsearkivet)
- Bo Gustafsson: "Den tysta revolutionen. Det lokala välfärdssamhällets framväxt. Exemplet Örebro 1945-1982" (Gidlunds)
- Gunnar Gunnarsson: "Socialdemokratiens idéarv" (Tiden)
- Hans Haste: "Det första seklet I-II" (Socialdemokraterna)
- Yvonne Hirdman: "Vi bygger landet. Den svenska arbetarrörelsens historia från Pär Göttrik till Olof Palme" (Pogopress)
- Hilding Johansson: "Folkrörelserna i Sverige" (Sober)
- Sten O. Karlsson: "Det intelligenta samhället. En omtolkning av socialdemokratiens idéhistoria" (Arkiv)
- Sigurd Klockare: "Svenska revolutionen 1917-18" (Prisma)
- Sven Lundkvist: "Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920" (Sober)
- Leif Lewin: "Planhushållningsdebatten" (Uppsala universitet)
- Jan Lindhagen: "Socialdemokratiens program del 1. I rörelsens tid 1890-1930" (Tiden)
- Jan Lindhagen: "Socialdemokratiens program del 2. Bolsjevikstriden" (Tiden)
- Sven Lindquist: "Gräv där du står – Hur man utforskar ett jobb" (Bonniers, 1978)
- Sven Lundkvist: "Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920" (Sober)
- Johan Lönnroth: "Den svenska politikens rötter" (SNS)
- Ingrid Millbourn: "Rätt till maklighet: om den svenska socialdemokratiens lärprocess 1885-1902" (Östlings bokförl. Symposion)
- Klaus Misgeld; Villy Bergström; Klas Åmark & Karl Molin –red "Socialdemokratiens samhälle: SAP och Sverige under 100 år" (Tiden)
- Birger Norman: "Ådalen 31: en berättelse" (Murbruk förlag)
- Rune Nordin: "Den svenska arbetarrörelsen. Idé organisation och historia i sammandrag" (Tiden)
- Olle Nyman: "Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933" (Almqvist & Wicksell)
- Lars Olsson: "Då barn var lönsamma: om arbetsdelning, barnarbete och teknologisk förändring i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet" (Tiden)
- Bo Rothstein: "Den socialdemokratiska staten. Reformerna inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik" (Arkiv)
- Olof Ruin: "I välfärdsstatens tjänst" (Tiden)
- Socialistisk Debatt: "Från Palm till Palme. Den svenska socialdemokratiens program 1882-1960" (Raben & Sjögren)
- Berndt Schiller: "Storstrejken 1909: förhistoria och orsaker" (Elander)
- Herbert Tingsten "Den svenska socialdemokratiens idéutveckling (I-II)" (Bonniers)
- Ingemar Wörlund: "Kampen om det ideologiska rummet. En studie av variationer i SAP:s regionala väljarstöd 1921-1940 mot bakgrund av partiorganisatorisk aktivitet och lokal organisationsmiljö" (Umeå universitet)

Länkar

Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek

<http://www.arbark.se/ladda-ner/>

Arkivet ger också ut tidskriften "Arbetarhistoria" med olika historiska artiklar.

<http://www.arbetarhistoria.se/>

Göteborgs universitet: Föregångskvinnor och pionjärer

<http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/arbete/biografier/>

Arkiv förlag

Tidskriften Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia:

<http://www.arkiv.nu/Tidskriften/tabid/55/List/1/Default.aspx>

Centrum för arbetarhistoria vid Lunds universitet

<http://www.arbetarhistoria.org/index.html>

Skönlitteratur

- Bernt-Olov Andersson: "Agitatorerna" (Ordfront)
- Mary Andersson: "Maria och Amalthea" (Carlsons)
- Håkan Boström: "Första striden" (Tiden)

- Alexandra Coelho Ahndoril: "Mäster" om August Palm (Bonniers)
- Per-Olov Enquist: "Musikanternas uttåg" (Norstedts)
- Per-Anders Fogelström: Stad-serie om Stockholm som inleds med "Mina drömmars stad" (Norstedt)
- Per-Anders Fogelström: "Café Utposten" (Bonniers)
- Elin Lindqvist: "Facklan" om ungsocialisten Leon Larsson (Piratförlaget)
- Bunny Ragnerstam: Fyrabandsverk om arbetarrörelsens framväxt i Kristianstad som inleds med "Innan dagen gryr" (Gidlunds)
- Olle Sahlström: "Don Emilios badkar" (Atlas)
- Olle Svenning: "Inte bli som vi" (Tiden)

För barn och ungdomar

- Sven Wernströms Träl-serie (Gidlunds)

Film

- Mina drömmars stad
- Kvarteret Korpen
- Kådisbellan
- Skattefrie Andersson (valfilm)
- Karl Fredrik regerar
- Maria Larssons oändliga ögonblick

Du hittar alla våra studiematerial på:
socialdemokraterna.abf.se